

FRIDAY, THE EIGHTH DAY OF AV (EREV SHABBOS CHAZON)

BATHING

During the Nine Days, one is not permitted to take a shower or bathe even in cold water if it is for enjoyment^א; however, one may shower or bathe in hot water if it is for a medical purpose^ב.

According to many Poskim, one is not allowed to shower or bathe^ג one's whole body even with cold water for Shabbos^ד. One may, however, wash his face and hands with hot water and soap^ה.

א שו"ע סי' תקנ"א סעי' ט"ז.

ב מ"ב סי' תקנ"א ס"ק פ"ח.

ג הפצירוני כמה חברים לבאר דיני רחיצה בער"ש חזון ע"כ אביא דעות הפוסקים בזה אבל רק בקיצור. הנה יש ג' שיטות: א) בס' הפרנס סי' רע"א שנוהגים ברוטענבערג שרחיצת כל הגוף אסור אבל רוחצין את הראש סמוך לשבת, ובספר מהרי"ל סי' ס"ט (ושו"ת סי' ט"ו אות א') כתב שמותר לחפוף הראש בער"ש אבל דוקא בצונן ולא בחמין ואף זה בקושי התיירו. ב) שיטת המהר"י ברונא סי' י"ב שמותר לחוף הראש אפי' במים חמים. ג) פניו ידיו ורגליו ע"י מהרי"ל שם שמותר רק בצונן, ולגבי ידים ע"י קרא עלי מועד פ"ג ס"ק ד' שהביא מא"א (בוטשאטש) סי' תקנ"א ס"ק ט"ז שאולי היא כל היד עד חיבורם לגוף, אבל הגר"ק שליט"א סבר שידיו היא רק עד המרפק, ולדעת הגר"ק שליט"א היד היא עד סוף פיסת היד. ולגבי רגליו ע"י בקרא עלי מועד שם שהגר"ק שליט"א סובר שהשיעור של רגל הוא עד הפרק אף שבזמנינו שהולכים במנעלים יש להקל (וכ"כ בחוט שני יו"ט דף שמ"ז) והגר"ק שליט"א סבר שברגל אין להקל כלל בזמנינו משום שאין הולכין יחף, וכ"כ בארחות רבינו ח"ב דף קל"ד בשם בעל קה"י זצ"ל שלא שייך היום ההיתר לרחוץ הרגלים בחמין משום שרגליו מכוסות.

ולהלכה פסק הרמ"א סי' תקנ"א סעי' ט"ז (ודרכ"מ ס"ק ז') שבער"ש חזון אסור לרחוץ כל גופו אבל מותר לרחוץ ראשו ופניו ידיו ורגליו בצונן. אבל הלבוש הביא שני מנהגים ולא הכריע. והגר"א שם פסק שכל רחיצה שהוא למצוה מותר וע"כ חפיפת הראש מותר בחמין למי שרגל בזה כל ערב שבת. אבל המהרש"ל בביאורו לטור סי' תקנ"ד ובשו"ת מהרש"ל סי' צ"ב כי שחפיפת הראש מותר רק במים צוננים כשיטות המהרי"ל, וכ"פ הערוה"ש סעי' ל"ה-ל"ז. אבל רוב פוסקים חולקין ומתירין אף במים חמים, כ"פ הב"ח סי' תקנ"א ותקנ"ב, א"ר ס"ק ל"ז, ועוד. ורחיצת פניו ידיו ורגליו מותר במים חמים אם רגל בכך כל ער"ש, כ"פ היעב"ץ, חיי"א כלל קל"ג סעי' י"ט, מ"ב ס"ק צ"ז, ארחות רבינו שם בשם בעל קה"י זצ"ל, בא"ח סעי' ט"ז, שבה"ל ח"ז סי' ע"ז ס"ק ב' וד', הלי' שלמה פי"ד סעי' כ"ה ס"ק ל"ה, ועוד. ועי' הלי' ומנהגי בהמ"צ פי"ד סעי' נ"ו אות פ"א, ואכמ"ל.

ד רמ"א סי' תקנ"א סעי' ט"ז, מ"א ס"ק מ"א, א"ר ס"ק ל"ז, חיי"א כלל קל"ג, מ"ב ס"ק צ"ה, ערוה"ש סעי' ל"ה. וכ"ע ארחות חיים ספינקא סי' תקנ"א ס"ק מ"ג וא"א בוטשאטש סי' תקנ"א סעי' ט"ז. ועי' מ"ב שם דזה אפי'

However, according to some Poskim, since in today's time people shower/bathe frequently and many people are sensitive and cannot go into Shabbos without a clean feeling, one may be lenient Erev Shabbos Chazon for those that shower/bathe themselves every Erev Shabbos¹. Therefore, according to these Poskim, one may shower or bathe with hot water, and with soap and shampoo², but this should preferably be done before Chatzos on Friday³.

למי שרגיל בזה כל ער"ש. ועי' בערוה"ש סעי' ל"ו שהעיר שבדורו התחילו לזלזל ברחיצה בחמין בער"ש חזון ומרגלא בפומייהו שמי שרוחץ כל ער"ש רשאי גם בשבת זו, ואינו כן שהרי רבינו הרמ"א לא התיר רק חפיפת הראש ותמיד היו המרחצאות נעולים בער"ש חזון. וכ"כ הדברי יציב ח"ב סי' רל"ז ס"ק ד' (הלי' חיים שבת חזון סעי' א') שראיתי מנעורי בכל המקומות שהייתי שהיו המרחצאות סגורים בער"ש חזון. ועי' האלף לך שלמה ח"א סי' ש"נ שכתב שלא שמע בשום פעם במי שנה להסיק המרחץ בשבת חזון ומכ"ש בער"ש שהיה עט"ב וכן בכל העיירות שהיה שם לא נשמע כן מעולם.

ה יעב"ץ, חיי"א כלל קל"ג סעי' י"ט, מ"ב ס"ק צ"ז למי שרגיל בכך כל ער"ש ובימינו הכל רגילים בכך, הלי' שלמה פ' ט"ו. ועי' קרא עלי מועד פ"ג ס"ק י"ט שהביא בשם הגר"ח שליט"א שהחזו"א זצ"ל פסק שאם חל ר"ח מנ"א ביום ו' מותר לרחוץ בסבון, ואף בכל ער"ש חזון התיר לרחוץ בסבון למי שרגיל בכך דהיינו לפי מש"כ המ"ב. ועי' הלי' אבן ישראל בהמ"צ דף ש"נ סעי' א' שפסק שמותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו אבל בלי סבון. וכ"ע מהרי"ל (מכון ירושלים) בהוס' סי' ט"ו, לקט יושר דף ק"ט.

ו וכ"פ הגר"א הענקין זצ"ל עי' הסכמה לס' נחמת יוסף (גבורות אליהו סי' ל"ז), וכ"פ הגר"מ פיינשטיין זצ"ל הובא בס' קיצור הלי' בהמ"צ (הגרש"א זצ"ל) דף י"ג (רבבות אפרים ח"ג סי' שמ"ז, חיי בנימין (הר"ב פוזן) סי' קל"ה וקל"ו), שעמצבה"ל כלל קכ"ב ס"ק י"ג, תשו' והנהגות ח"ד סי' קכ"ט (שיש להם ע"מ לסמוך ואין למחות בידם אבל במקום שרובם מחמירים אסור מן הדין).

ז כ"פ הגר"א הענקין זצ"ל עי' הסכמה לס' נחמת יוסף, וכ"פ הגר"מ פיינשטיין זצ"ל הובא בס' קיצור הלי' בהמ"צ (הגר"ש איידר זצ"ל) דף י"ג (רבבות אפרים ח"ג סי' ש"נ, שמעתתא דמשה סי' תקנ"א ס"ק ל"ו), הגר"ח שליט"א בקובץ הלכות פי' י"ד סעי' ה'. עי' בלבוש סעי' ט"ז שסבון אסור וכ"פ המ"א ס"ק מ"א, מקו"ח, יעב"ץ, חיי"א כלל קל"ג סעי' י"ט, מ"ב ס"ק צ"ו, שבה"ל ח"ז סי' ע"ז. ועי' תורת המועדים סי' תקנ"א ס"ק ע"ב שהביא מהגר"ח שליט"א שהחזו"א פסק שמי שמותר לרחוץ יכול לרחוץ עם סבון. ועי' ויברך דוד ח"א סי' ע"ג שהביא שהאדמו"ר מצעהלים זצ"ל פסק שסבון אסור.

ח ב"ח סי' תקנ"א, ט"ז ס"ק ט"ז, פמ"ג א"א ס"ק ט"ז, שע"ת ס"ק ל"ז, חיי"א כלל קל"ג סעי' י"ט, מ"ב ס"ק צ"ז, בה"ל סעי' ט"ז ד"ה בחפיפת, משמרת שלום סי' מ'. ועי' מועדי ישורון דף 133 שהביא בשם הגר"מ זצ"ל שראוי להחמיר ולרחוץ קודם חצות היום בערב שבת חזון בכל שנה משום לא פלוג דלפעמים חל ער"ש זו בערב ט"ב.

According to all Poskim, one is permitted to bathe children under bar mitzvah^ו. If one bathes the children Thursday evening during the year, one may also do so this week^ז.

MIKVAH, STEAM ROOM

It is permitted for a person to immerse himself as many times as he normally does in a cold-lukewarm mikvah on Erev Shabbos Chazon, if he is accustomed to immerse every Erev Shabbos^ח. One is even permitted to take a shower before entering the mikvah if that is a rule of the mikvah, even according to those who are stringent regarding bathing^ט. Nevertheless, one may not immerse in a hot mikvah^י. One also may not remain in the water longer than necessary^{יא}.

ט הל' והנהגות דף י"ב שהביא שהגרשי"א זצ"ל פסק שילדים עד גיל חינוך מותר לרוחצם כדרכם. והאור לציון ח"ג פ' כ"ז ס"ה פסק שאפי' ילדים פחותים מגיל בר מצוה מותר לרחוץ כל השבוע אף אם הגיעו לגיל חינוך. ובס' הקטן והלכותיו פ' כ"ו ס"ק ד' הביא מתשו' וישב משה (זורגר) ח"א סי' ט"ו ס"ק ג' שכיון שהדרך לרחוץ את התינוק כמה פעמים בשבוע שזה נחוץ מאוד לגידולו היה מתיר לרחצו כל יום אך בקטן שאין מקפידים כלל לרחוץ כל יום והגיע לחינוך להתאבל על ירושלים אין היתר רחיצה בטי' ימים ומ"מ במקומות החמים שמזיעים הרבה יש להתיר לרחוץ הקטנים בחמים אם א"א בצונן עד שבוע שחל בו ט"ב, הל' אבן ישראל בהמ"צ דף ש"נ סע' ד' (על מ"ב סי' תקנ"א ס"ק י"ד), ויברך דוד ח"א סי' ע"ג ולא כנט"ג פ' מ"ג סע' ד'.

י וכ"פ הגרנ"ק שליט"א הובא בס' יד בהמ"צ פ' כ"א סע' ה', וכן מותר לכל אדם למי שאין יכול להתרחץ בער"ש, וכ"פ בהל' אבן ישראל בהמ"צ דף ש"נ שמותר לכל אדם, אבל לא ביום ד'.

יא א"א ס"ק מ"א, דרה"ח, א"א סי' תקנ"א, ישועות יעקב סוס"ק ג', חיי"א כלל קל"ג סע' י"ט, קשי"ע סי' קכ"ב סע' י"ג, מ"ב ס"ק צ"ה, ערוה"ש סע' ל"ה, וכ"פ הגרנ"ק שליט"א בחוט שני ח' הל' יו"ט דף שמ"ז, הל' אבן ישראל בהמ"צ דף ש"נ סע' ב'. וע' שבה"ל ח"י סי' פ"א ס"ק ו', תשו' והנהגות ח"ד סי' קכ"ט, ויברך דוד ח"ב סי' ע"ט, וע' שעמצבה"ל סי' קכ"ב ס"ק י"ב.

יב וכ"פ הגרנ"ק שליט"א הובא בחוט שני ר"ה דף תט"ו ס"ג אות א'. ע' תורת המועדים סי' תקנ"א ס"ק ע"ג אות ג' שהביא שכ"פ הגרשי"א זצ"ל שירחץ במים פושרים.

יג מ"ב ס"ק צ"ה, דברי יציב א"ח ח"ב סי' רל"ז, הליכות והנהג' דף י"ב בשם הגרשי"א זצ"ל, שבה"ל ח"י סי' פ"א ס"ק ו'. וע' כה"ח אות ק"צ שהביא תוס' חיים על חיי"א כלל קל"ג ס"ק ל"ז שמי שקשה לו לטבול בצונן אם אין מקוה של מים צוננן רק חמין מותר לטבול בחמין. וכ"פ הגרשי"א זצ"ל הובא באשרי האיש דף ת"ע. וע"ע שהגרשי"א זצ"ל סבר שגדר "צונן" א"צ שיהיה צונן גמור אלא אפי' אם הכניסו מעט מים חמים כדי להפיג את הצינה מותר ובלבד שלא יהיו חמים עד שיהנו מחום המים. הל' אבן ישראל בהמ"צ דף ש"נ סע' ב' אבל בפורשין מותר וע"ש שהגרשי"א פ"א זצ"ל היה מקפיד לבדוק המקוה לפני הטבילה אם אין המים חמים. וע' בהל' ומנהגי בהמ"צ פ"ד סע' נ"ז שאם אין רק מקוה של מים חמים יכול להקל בשעה"ד כיון שאינו מתכוין בדרבנן ולא ניחא ליה ובזה קיל טפי מאיסורי דרבנן. וכ"פ יד בהמ"צ פ' כ"א סע' ד' שהביא בשם בעל שבה"ל

However, if one omits immersing in the mikvah occasionally either because he is too busy or due to cold weather, then one should not immerse himself this Erev Shabbos^{טו}.

Most Poskim are of the opinion that although one was permitted to enter a steam room on the previous Erev Shabbos, however, this Erev Shabbos, being the Eighth of Av after chatzos, one should refrain from entering^{טז}.

CUTTING NAILS

One who is accustomed to cut one's nails every Erev Shabbos in honor of Shabbos is permitted to do so on Erev Shabbos Chazon, and even after Chatzos^{טז}.

CHANGING INTO SHABBOS CLOTHING

There is a dispute among the Poskim whether one may change from his weekday garments into Shabbos garments for Shabbos Chazon^{טז}. The minhag is to follow the ruling of the Gra (and

זצ"ל שאם יש רק מקוה של מים חמים מותר משום שהוא אינו רוצה בכך.

יד תוס' חיים שם ס"ק ל"ד, הלי' שלמה פי' י"ד בדבה"ל ס"ק כ"ט, יד בהמ"צ פי' כ"א סעי' ג'.

טו מ"א ס"ק מ"א, חיי"א כלל קל"ג סעי' י"ט, דרה"ח, ערוה"ש סעי' ל"ה, בא"ח סעי' ט"ז, מ"ב ס"ק צ"ה ושעה"צ ס"ק צ"ח, ששכ"ל פי' מ"ב ס"ק קפ"ז. ועי' ארחות רבינו ח"ב דף קל"ד סעי' כ' בשם החזו"א שגם בנד"ד מותר משום דחשיבא אונס.

טז בית שלמה א"ח סי' ק"ה, משמרת שלום סי' מ', שד"ח מעי' בהמ"צ אס"ד ס"א ס"ק ט', דברי יציב א"ח ח"ב סי' רל"ז.

יז מ"א סי' תקנ"א ס"ק י"א, לבו"ש ס"ק י"א, פמ"ג א"א ס"ק י"א, א"ר ס"ק ז', דרה"ח, חיי"א כלל קל"ג סעי' י"ז, קש"ע סי' קכ"ב סעי' ה', מ"ב ס"ק כ', כה"ח אות מ"ח, רבבות אפרים ח"ג סי' שני"ב וח"ו סי' רצ"א אות ו', מהרי"ל דיסקין קו"א ס"ה אות ס"ג, ויברך דוד ח"א סי' ע'. ועי' אשרי האיש דף תע"א שכ"פ הגריש"א זצ"ל ולא כמקו"ח סי' תקנ"ב. ועי' בירור הלכה מהד"ק סי' תקנ"א. ועי' הלי' שלמה פי' י"ד סעי' כ"ו שהגרשז"א זצ"ל פסק שאע"פ שמותר ליטול צפרנים לכבוד שבת בער"ש ט"ב שחל בשבת, לכתחילה ראוי להחמיר וליטול קודם השבוע שחל בו ט"ב, וע"ש בהערה. ועי' תשו' מהר"ם חלאווה סי' י' שפסק שמותר ליטול צפרניים, וכ"פ איתן האזרחי סי' מ"ט. ועי' קונט' בהמ"צ סעי' ח' שהביא שהגר"מ הלברשטאם זצ"ל בעל דברי משה והגר"מ סולוביצק שליט"א בן הגר"י פסקו שלצורך מצוה ולכבוד שבת מותר למי שרגיל כל ער"ש.

יח אכמ"ל רק אקצר, יש פוסקים שסוברים שאין להחליף כל הבגדים לבגדי שבת, עי' לקט יושר דף ק"ח שכן הוי מנהג ניאושטט, ראבי"ה סי' תת"צ, מרדכי סי' תרל"ה, ב"ח סי' תקנ"ב, מנהגי מהר"א ס' קל"ג אות ח', מהרי"ל, סי' מנהגים מהר"ם מרוטנברג דף ל"ג. ויש סוברים שזה רק לגבי שבת חזון שחל בט"ב וכ"כ השבלי הלקט סי' רס"ו, סי' הפרנס סי' רע"א מנהג רוטנברג. ולהלכה פסק הרמ"א סי' תקנ"א סעי' א' וביו"ד סי' שפ"ט

other Poskim) and permit changing to Shabbos clothing^ט. However, there are some who follow the minhag of the Rama and do not change into Shabbos clothing^ז, except they permit one to put on a clean shirt and change all undergarments^{כא}.

סעי' ג' שאפי' בשבת חזון אין מחליפין לבגדי שבת כי אם הכתונת לבד ויש סוברים שאפי' הכתונת לא יחליף אבל רוב פוסקים סוברים שמותר להחליף הכתונת אף בשבת חזון שחל בו ט"ב. וכ"פ המהרש"ל סי' כ"ז, ב"ח, חת"ס א"ח סי' קנ"ח, האלף לך שלמה יו"ד סי' שיי"ט ועוד. ועי' לבוש סעי' ט"ז שכתב שאין בזה משום אבילות בפרהסיא.

יט רדב"ז ח"ב סי' תרצ"ג, סי' יעב"ץ שער שישי ס"ק י' בשם אביו החכ"צ זצ"ל, חיי"א כלל קל"ג סעי' כ"א, תוס' חיים ס"ק מ', מ"ב ס"ק ו', ערוה"ש סעי' י"א (וע"ש שכתב שכבר ב' או ג' דורות שאין נוהגין כמנהג הרמ"א ללבוש בגדי חול ובימיו כמעט נשכח המנהג, נימוקי א"ח ס"ק ב', הלי' שלמה פ' ט"ו ס"ק 40 מהגרש"א זצ"ל, בא"מ ח"ז דף ש"ח, יבי"א ח"ג סי' ל"א, הגרש"ק שליט"א בקובץ הלכות פ' י"א סעי' ל"ו וכן מותר ללבוש בגדים מגוהצים. ועי' הליכות והנהגות דף ס"ב שהגרש"א זצ"ל פסק שמי שנוהג כשיטת הגר"א אין לשנות משום אבילות אפי' בגד אחד. וכ"פ מבית לוי ח' י"ג דף ל"ו סעי' א' אף כשט"ב חל בשבת, הלי' אבן ישראל בהמ"צ דף שני"א סעי' ז'. ועי' ארחות רבינו ח"ב דף קל"ג (טעמא דקרא ס"ק כ') שבעל קה"י זצ"ל היה מחליף כל הבגדים חוץ מט"ק, והחזו"א לא נהג להחליף הגרביים. וכ"ע קרא עלי מועד דף ל"ד ס"ק י"ט בשם הגר"ח שליט"א. מו"ז ח"ה סי' רמ"ג וח"ז סי' רנ"ו, רבבות אפרים ח"ב סי' קנ"ז, הלי' אבן ישראל בהמ"צ דף שני"א, דברי יציב א"ח ח"ב סי' ר"ח (הליכות חיים שבת חזון סעי' ד').

ואף לפי הגר"א אין ללבוש בגדים חדשים משום שלבשת בגדים חדשים יותר חמורה מבגדי שבת כמבואר ברמ"א שלא התירו לחתן ללבוש בגדים חדשים וכן לבעל ברית אף שהתירו בגדי שבת, ועוד שלפי הגר"א הטעם שבגדי שבת מותרים הוי משום שלא יהא אבילות בפרהסיא ומניעת בגדים חדשים אין ניכר כאבילות בפרהסיא. ועי' הלי' והנהגות שם דף 8 (אשרי האיש ח"ג) שהביא מהגרש"א זצ"ל שלכבוד שבת יש לנהוג כהגר"א ללבוש בגדי שבת אף אם הם מכובסים אך אין היתר ללבוש בגדים חדשים וכן אסור לגהץ בגדים לשבת זו ואין לשנות משום אבילות אפי' בגד א'.

ונראה שמי שיש לו לשבת בגד שאינו מכובס ובגד חדש ישליך החדש על הרצפה וילבשנו בשבת וזה עדיף מאשר לכבס את הבגד הישן וכאשר אין לו בגד מכובס לשבת והוא בגד שאינו חשוב יש להתיר לו לקנות חדש וזה עדיף מכיבוס הישן.

כ חת"ס א"ח סי' קנ"ח, עי' ליקוטי חבר בן חיים. ועי' מו"ז ח"ה סי' שמ"ג וח"ז סי' שני"ו, דברי ישראל א"ח סי' תקנ"א ס"ק ד', טי' באב שחל בשבת (כהן) פ"ה סעי' ד'. ועי' ארחות רבינו ח"ב דף קל"ג, תורת חיים סי' תקנ"א ס"ק ד'.

כא מהרש"ל מנהגים, וכן בפוסקים סי' ט', מהרש"ל סי' כ"ז, מג"א ס"ק ד', גר"א, מ"ב ס"ק ו', דברי ישראל ח"א

Some are stringent and do not permit changing into Shabbos clothing until after Mincha Ketana³². Others are lenient and permit one to change into Shabbos clothing after Chatzos³³. Still others permit one to change even in the morning³⁴.

One is permitted to change the hand towels and tablecloth in honor of the Shabbos³⁵.

Some Poskim are of the opinion that one should not wear his Shabbos Tallis on Shabbos Chazon³⁶. However, most Poskim are of the opinion that one should wear his Shabbos Tallis because the minhag is according to the Gra³⁷.

WASHING FLOORS

One is permitted to wash the kitchen floor in honor of the Shabbos but not to wax it³⁸.

סי קמ"ח, הלי אבן ישראל בהמ"צ דף שני"א סעי' ז'.

כב ט"ב שחל ביום א' (רש"י) סעי' ז' ס"ק י"ד. וכ"פ הגרנ"ק שליט"א הובא בקרא עלי מועד דף ל"ד ס"ק י"ט ומ"מ פסק הגרנ"ק שליט"א בער"ש חזון שחל בח' באב שמתרחצים לכתחילה לפני חצות שמותר ללבוש לבנים מכובסים לכבוד שבת מיד אחרי הרחיצה.

כג ע' קרא עלי מועד פ"ד דף ל"ה ס"ק י"ט (אשרי האיש דף תע"ה סעי' ע"א) שכ"פ הגרש"א זצ"ל. וע' שלמי מועד פרק צ' ע' תפ"ד (הלי שלמה פי ט"ו בדבה"ל ס"ק מ') שכ"פ הגרש"א זצ"ל וכן פסק בעל שבה"ל זצ"ל הובא מבית לוי ח' י"ג דף נ' ס"ק ו' (ואפי' סמוך לחצות), וכן ראיתי בס' פסקי הלכות דף ו' שהגרנ"ק שליט"א ג"כ מיקל מחצות למי שלובש לכבוד שבת. וע' ארחות רבינו ח"ב דף קל"ג סעי' ט"ז.

כד הלי אבן ישראל בהמ"צ דף שני"א סעי' ח', הגרש"ק שליט"א בהמ"צ פי י"א סעי' ל"ה.

כה מ"א ס"ק ה', ט"ז ס"ק ד', שלחן שלמה סי' תקנ"א סעי' ז', חיי"א כלל קכ"ג סעי' כ"א, קש"ע סי' קכ"ב סעי' ט', מ"ב ס"ק ל"ג, הלי אבן ישראל בהמ"צ דף שני"ב סעי' ט'.

כו דרכ"מ סי' תקנ"א ס"ק י"א בשם מהר"ל, שכנה"ג סי' תקנ"ב, מ"א סי' תקנ"א ס"ק ג' לפי המהר"ל וכן הביא א"ר ס"ק ל"ח, מקו"ח, מ"ב ס"ק ה', כה"ח אות י"א, מנהגי רבותינו והליכותם פ"ד סעי' ד' בשם בעל התעוררות תשובה זצ"ל, יד בהמ"צ פי כ"א סעי' ט"ו.

כז כ"פ מו"ר הגר"ט גאלדשטיין זצ"ל שכיון שנוהגין כהגר"א ע"כ אם אינו לובש טלית גדול שמיוחד לשבת הוי ממש אבילות בפרהסיא. וכ"כ נהר מצרים, וכן הוי מנהג ירושלים הובא בס' ארץ חיים יו"ד סי' שפ"ט, דברי נחמי יו"ד סי' כ"ז. תשו' משנת איש שכ"פ הגרנ"ק שליט"א והגר"ש דבליצקי שליט"א. וע' פני ברוך דף תצ"ח ס"ק קט"ז.

כח חזו"א הובא בארחות רבינו ח"ב דף קל"ג סעי' י"ב, בית אב"י ח"א סי' כ"ז, רבבות אפרים ח"א סי' שע"ה וח"ג סי' של"ז, יבי"א ח"ג א"ח סי' ל"א, מבית לוי ח' י"ג דף כ"ה סעי' ט'. וע' שלמת חיים ח"ד ס"ד. וע' תשורת ש"י

POLISHING SHOES, POLISHING SILVER

One is permitted to polish and/or shine one's shoes and/or polish silver in honor of the Shabbos⁷². However, one is not permitted to get a shoe shine.

PREPARING FOR MOTZOEI SHABBOS

If one's shul is not delaying Maariv on this Motzoei Shabbos (see Chapter 8 - Removing One's Shoes), then one should prepare and bring to shul one's Kinnos, sneakers, etc. for Tisha B'Av before Shabbos, for one is prohibited to prepare them on Shabbos. One may not take them on Shabbos even if one lives in area that is surrounded by an eruv, due to the prohibition of hachana⁷³; however, if one will learn in shul from the Kinnos on Shabbos, then one is permitted to bring it⁷⁴.

LEARNING TORAH ON FRIDAY AFTER CHATZOS

During a regular year, when Erev Tisha B'Av occurs during the week, one must stop learning Torah from Chatzos on Erev Tisha B'Av, except for those portions and topics that are permitted on Tisha B'Av⁷⁵. However, when Tisha B'Av is observed as a Ta'anis on Sunday, the

סי קע"ד, התעוררות תש"י ח"ג סי של"ט. ועי' מה שכתבתי בפ"ג.

כט עמק תש"י ח"א סי צ"ב ס"ק ב', יגל יעקב א"ח סי כ"ה, רבבות אפרים ח"א סי של"ה בשם הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש ח"ג דף תע"ה סי ס"ה, אג"מ א"ח ח"ג סי פ', יבי"א ח"ג סי ל"ג, מבקשי תורה גליון כ"ו דף ת"ל ס"ק ט"ז בשם הגרש"א זצ"ל (הלי שלמה פ' י"ד סעי' י"ז, מבית לוי ח' י"ג דף כ"ט ס"ק י', אור לציון ח"ג פ' כ"ז דף ר"נ, הגר"ח ס"ק שליט"א הובא בשאלת רב דף ש"ע, אבני ישפה ח"א סי קי"ב ס"ק ד'. ועי' ארחות רבינו ח"ב דף קל"ב סעי' י"א שנסתפק בזה. ולא כשלמת חיים סי של"ב. ועי' מו"ז ח"ה סי של"ח וח"ח לס"י של"ח. ועי' ה"ל אבן ישראל בהמ"צ דף של"ה סעי' כ"ז שפסק שמותר גם בכל ט' ימים.

ל עי' מחה"ש סי תרפ"ח ס"ק י"ב לגבי פורים שאסור להביא מגילה וה"ה בנד"ד וכ"פ במו"ק סי תרצ"ג, חיי"א כלל קנ"ה סעי' י', שע"ת סי תרצ"ג ס"ק ב' וגם לא להביא ע"י קטן, לחם הפנים בקש"ע סי קכ"ה סעי' ד', שרגא המאיר ח"ד סי כ"ג, רבבות אפרים ח"ג סי שני' בשם בעל בא"מ זצ"ל, קש"ע סי קמ"א סעי' י"ז, תורת חיים על חיי"א כלל קל"ג סעי' ב'.

לא ששכח"ל פ' כ"ח סעי' ע"ז ופ' ס"ב סעי' מ"א, עטרת פז ח"ד א"ח סי ט"ו סעי' ח'.

לב מהרי"ל, רמ"א סי תקנ"ג סעי' ב', לבוש סעי' א', יעב"ץ, ועוד. ועי' הגה' חת"ס סי תקנ"ג ובתש"י א"ח סי קנ"ו שהביא הטעם כדי שלא יהרהר בליל ט"ב בענין שלמד ביום. וכ"כ בנמוקי א"ח שם ס"ק א'. והט"ז סי תקנ"ג ס"ק ב' הביא דעת המהרש"ל שלימוד התורה מותר בכל ערב ט"ב. וכ"פ המאמ"ר ס"ק ב'. ועי' בבהגר"א שכתב שזו חומרא יתירא וכ"כ החיי"א כלל קל"ד סעי' י' (ועי' מדרש רבה ויקרא פ' תזריע פ' ט"ו אות ד' ואיכה רבה פ"ד אות כ"ג). ופסק המ"ב ס"ק ח' שמי שרוצה להקל אין למחות בידם משום דכ"ז אינו מדינא דהא מותר

prohibition does not apply to Erev Shabbos, according to all Poskim⁷⁷, because the reason for the restriction was due to the fact that one might continue to think about one's learning in the evening when Tisha B'Av has started⁷⁸.

EATING OR TASTING MEAT ITEMS ON EREV SHABBOS

There is a dispute among the Poskim regarding those that taste the food that was prepared for Shabbos every week before Shabbos if they are permitted to taste the meat foods this week. Nevertheless, it is permitted for a woman to taste the food to see if it needs spices; however, she must spit it out and not swallow the meat taste⁷⁹. Since the food will not be swallowed a bracha is not recited⁸⁰.

One is permitted to give meat to small children after Chatzos on Erev Shabbos⁸¹. However, some Poskim are of the opinion that it is permitted to feed them only one or two hours before Shabbos

בערב ט"ב מדינא כל החמשה עינויים ועיקר הטעם משום דהוא יכול ללמוד דברים המותרים בט"ב. ועי' בה"ל ד"ה ולכן. ועי' שאלת רב דף שס"ה ס"ק ב' שהביא מהגרר"ק שליט"א ששמע מהגר"ר דושניצר ששמע מהח"ח זצ"ל שבכלל יש להקל ללמוד בערב ט"ב. וכ"פ הערוה"ש סעי' ד' שיש לסמוך על המקילים בשביל ביטול תורה והטענה שיכול ללמוד בדברים המותרים אין זו טענה דאנו רואים בחוש דכיון דמפסיק בלימודו הרגיל אינו לומד עוד ולכן מי שלומד בכל עט"ב עד הלילה לא הפסיד שכרו. וכ"פ הגר"צ אבא שאול זצ"ל באור לציון ח"ג פ' כ"ח ס"ח שמי שקשה לו להמנע מללמוד ויש חשש שיתבטל משום כך מלימודו יש לו להקל ללמוד בכל מקום שירצה.

לג רמ"א סי' תקנ"ג סעי' ב', מ"ב ס"ק ח'.

לד עי' חת"ס א"ח סי' קנ"ו והגה' חת"ס סי' תקנ"ג, כת"ס א"ח סי' ק"ב, חיי"א כלל קל"ד סעי' י', ערוה"ש סי' תקנ"ג סעי' ג' ותקנ"ט סעי' א', שאלת רב דף שע"ג סעי' מ"ב. ועי' ארחות רבינו ח"ב דף קל"ו סעי' ב' ודף קמ"ד סעי' ל"ה שהחזו"א זצ"ל היה מחמיר מחצות ולומד רק דברים המותרים.

מאענין לעיל רפ"ג שביארתי באריכות. ויש להוסיף מש"כ בלקט יושר דף ק"י שהביא ששמע בשם מה"ר אהרן הקדוש שמותר לנשים לטעום הקדירה של בשר בער"ש אפי' אם חל בחי' באב מפני שטעימה זו בשביל שבת אבל אמר בשם מה"ר אנשל מרפורק שמיחה בידם.

לו עי' שו"ע א"ח סי' ר"י סעי' ב' ומ"ב שם. ועי' שד"ח פאה"ש בהמ"צ ס"א ס"ק ד' שמי שבירך על מאכל בשר יטעום מעט כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה.

לז ה"ל ומנהגי מהר"ש ה"ל ט"ב סי' מ"ז, לקט יושר דף ק"י, מ"א סי' תקנ"א ס"ק ל"א, א"ר ס"ק כ"ד, בגדי ישע סי' תקנ"א ס"ק ל"א, כה"ח אות קנ"ה, ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) סעי' ג' ס"ק ה', ט' באב שחל בשבת (כהן) פ"ד ס"ק ד'.

and only if one normally gives the children to eat at this time^נ.

One is permitted to make Shabbos early (both this Shabbos and Shabbos Chazon) and consume meat and wine at the Shabbos meal even though it is not yet nightfall^ט.

לח אג"מ א"ח ח"ד סי' כ"א ס"ק ד'. ועי' דברי יציב ח"ב סי' רל"ו.

לט כ"פ הגרמ"פ זצ"ל הובא ברבבות אפרים ח"א סי' שס"ז, משנה הלכ' מהד"ת ח"א סי' תמ"א.

SHABBOS CHAZON

THE STATUS OF MOURNING ON SHABBOS

When Tisha B'Av occurs on Shabbos, and although a form of private mourning is required^N, we do not show any public mourning on Shabbos⁷.

Therefore, washing, wearing leather shoes, etc. are permitted on Shabbos.

Some Poskim are of the opinion that one should not wash one's hands or face with hot water that was prepared before Shabbos³. Other Poskim disagree and permit it⁷.

TEFILLOS

We have stated that one is not allowed to show public mourning, therefore the minhag of changing the niggun for some of the tefillos on Shabbos is questionable. Some Poskim are of the opinion that one should sing all the nigunim that are sung in the davening with their regular tunes

א גר"א ס"י תקנ"ג ס"ק ב', מ"ב ס"ק ז', וכו'.

ב מו"ק דף כ"ג, ע' מועדים בהלכה מע' צומות.

ג מהר"ם מרוטנבורג דף ל"ג. וע' בירור הלכה ס"י תקנ"ד, רבבות אפרים ח"א ס"י שע"ח, מאזני צדק ח"א א"ח ס"י נ"ו ונ"ז.

ד א"א מהד"ת ס"י תקנ"ד, כה"ח אות פ"ו, מנ"ח מצו' שי"ג.

and not of those of Eicha etc. (e.g. Lecha Dodi⁷, Keil Adon, Haftarah⁸). However, other Poskim permit one to change the niggun for these piyutim⁹.

MAARIV

One is permitted to recite שיר השירים and מדליקין¹⁰.

ה בניגון של אלי ציון. וכ"כ במנהגות וורמייזא דף קי"ז שמר"ח התחילו לנגן חלק מהתפילות בניגון איכה דהיינו כל התפילות ופסוקי דזמרא וכל מה שרגילין לנגן מקצרין ובקול נמוך הנוטה בקצת לניגון של איכה כגון כשמזכיר ירושלים או בסוף ובתחילת מזמורי ההללו. וכעין זה כתב במקו"ח סי' תקנ"ח ס"ק ח'. ועי' דברי קהלות דף צ"א שבקהילות ווירצבורג נהגו בבין המצרים לנגן לכה דודי בניגון הדומה לאיכה. אבל יש חולקין, וכ"כ בדרכי חיים ושלום סי' תרס"ב בשם בעל קול יהודה. ועי' ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) סעי' י"ב שכהיום ברוב בהכ"נ בא"י לא נוהגין לשיר לכה דודי בניגון אלי ציון.

ו ראבי"ה סי' תקצ"ה, מ"א סי' רפ"ב ס"ק י"ד בשם ריב"ש סי' קי"א שאומרים הפטרה בניגון איכה עד סיום הפסוק וריב לא יבא אליהם ומשם אומר בניגון כמו שאר השנה. וכ"פ הל' אבן ישראל בהמ"צ דף שני"ב ועי' א"א (בוטשאטש) סי' קל"ח. וכ"פ הגריש"א.

ז רדב"ז ח"ג סי' אלף ע' ברכ"י ס"ק א', לדוד אמת (חיד"א) סי' כ"ד סעי' ב', דברי תורה ח"ו סי' צ"ח, דרכי חיים ושלום סי' תרס"ב, מנהגי קול אריה אות קי"ט, בית ישראל סי' ס"א, דברי יציב ח"ב סי' רמ"א ס"ק ג', רבבות אפרים ח"ו סי' רצ"ח, מו"ז ח"ה סי' רמ"ג וח"ז סי' רנ"ו שכן פסק החזו"א (ארחות רבינו ח"ב דף קל"ה סעי' כ"ב), הל' אבן ישראל בהמ"צ דף שני"ב. עי' דולה ומשקה דף ר"ח שהגר"ח שליט"א מסביר הטעם לחזו"א משום שהגר"א הקפיד ע"ז משום אבילות בשבת. וכ"ע נהר מצרים הל' ט"ב ס"ק ג', אג"מ א"ח ח"ד סי' קי"ב ס"ק א'. ועי' מועדים לשמחה אב דף רצ"ו. ועי' שערי נחמה דף נ"ד ס"ק ו' שבבהמ"ד של הגריש"א זצ"ל אין משנים את ניגון לכה דודי בשבת חזון וכ"ע בהל' ומנהגי בהמ"צ פ"ה ח' שכתב שהגריש"א זצ"ל תמה ע"ז כיון שהמ"א פסק דלא כזה. וכ"ע דברי יציב ח"ב א"ח סי' רמ"א אות ג' וח"ז סי' צ"ז אות ד' (הל' חיים שבת חזון סעי' ד' דף רט"ו) שפסק שלא לשנות הניגונים בלכה דודי ובהפטרה וכדומה.

ח מנהגי פרנקפורט סעי' ט' דף קמ"א ואין בזה משום אבילות בשבת כמש"כ המאירי במגן אבות סי' כ"ד שבשבת איכה התירו לקונן בציבור דכך הכנעה ושבירת היצר מפני שיש בזכירת החורבן והתאונן על הצרות שאירעו באותו זמן חלק משרשי התשוי וכל שעיקרו לתשוי ולהכנעה הותרו שאר התפילות אגבן וכו'. וכ"פ ריב"ש הובא במ"א סי' רפ"ב ס"ק י"ד, שע"א שער ט' סעי' כ"ז. עי' מהרי"ל. ועי' זה השלחן ח"א סי' תקנ"א וח"ב סי' תקנ"א. ועי' מהר"ם בריסק ח"ב ס"ח.

ט נועם מגדים (מהפמ"ג) ס"ק ט' דף י"ז; שע"ת סי' תקנ"ג, מנח"ש סי' ע"ו ס"ק י"א, דגו"מ סי' תקנ"ד סעי' ב'. ועי' מהרי"ל דיסקין קו"א ס"ה ס"ק קצ"ט ענף ד', ט' באב שחל בשבת (כהן) פ"ו ס"ק א'.

SEUDOS

When Tisha B'Av occurs on Shabbos there are no restrictions with regard to the meal'. One is permitted to make all one's Shabbos meals royal feasts with as much meat and wine as one wants⁸⁹. One is permitted to sing zemiros at all three Shabbos seudos even if one does not sing zemiros every Shabbos⁹⁰.

TAKING A LEISURE WALK ON SHABBOS

One is not permitted to take a leisure walk or visit friends when Tisha B'Av falls out on Shabbos, because refraining is a form of private mourning". One who takes a walk every Shabbos and refraining would be a form of public mourning should ask a Rav⁹¹. A walk after the meal for one's health is permitted⁹².

TORAH LEARNING AFTER CHATZOS ON SHABBOS

When Shabbos is Tisha B'Av, there are three opinions with regard to learning Torah:

A) Learning is restricted to Tisha B'Av permitted topics the whole Shabbos day⁹³, however, on

י גמ' תענית דף כ"ט; עירובין דף מ"מ"א, תוספתא תענית פ"ג הל' י"ב. ירושלמי תענית פ"ד הל' ו'. רמב"ם הל' תעניות פ"ה הל' ח'. וע' מעשה רוקח שם.

יא שו"ע סי' תקנ"ב סעי' י', חיי"א כלל קל"ו סעי' א', קש"ע סי' קכ"ה סעי' א', דרכי חיים ושלום, מ"ב ס"ק כ"ג.
יב אג"מ א"ח ח"ד סי' קי"ב, מו"ז ח"ז סי' רנ"ו וח"ח סי' של"ח, תורת חיים ס"ק י"ב, מבית לוי ח' י"ג דף נ"ב סעי' י"ב, חזון עובדיה בהמ"צ סוסעי' ח', הגר"ח שליט"א הובא בס' משרים אהבוך דף ש"א, ויברך דוד ח"א סי' ס'. וע' ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) סעי' י"ג שמותר רק מי שרגיל. וע' הל' שלמה פ' ט"ו בהערה ס"ק ל"ג שפסק הגרשז"א זצ"ל לתלמידי הישבה שכל הזמירות הקבועות בסדורים ורגילים לזמרם בשאר שבתות השנה יזמרום בלי שינוי אף בסעודה שלישית אבל שירים אחרים לא. וע' אור לציון ח"ג פ' כ"ח ס"ד שאין לומר אלא עד שקה"ח כמו שאין לאכול אלא עד השקיעה.

יג שע"ת סי' תקנ"ג ס"ק ב', ברכ"י ס"ק ה', תוס' חיים על חיי"א כלל קל"ו ס"ק א'. וע' אור לציון ח"ג פ' כ"ט סעי' י"ח שפסק שטיוול מותר.

יד דגו"מ, רבבות אפרים ח"ו סי' רצ"ה. ונ"ל שמה שיש להחמיר היינו דוקא יחד עם הרבה אנשים כיון שיבא לידי היסח הדעת.

טו הגה' ברוך טעם על שו"ע סי' תקנ"ג ס"ק ב' שהאיסור הוי דוקא לשם תענוג א"כ טיוול לצורך בריאות מותר. וכ"פ הגרש"ק שליט"א בקובץ הלכות פ' ט"ז סעי' ב'.

טז לקט יושר דף ק"י, מ"א סי' תקנ"ג ס"ק ז', חיי"א כלל קל"ו סעי' ד', קש"ע סי' קכ"ה סעי' ד', אמרי שפר ס"ז, בגדי ישע סי' תקנ"ג. וע' חת"ס א"ח סי' קנ"ו וכת"ס א"ח סו"ס ק"א. וכ"פ הגרמ"א פריינד זצ"ל הובא במרא

Friday there is no restriction".

B) The restriction begins after Chatzos¹⁷. This is the opinion of most Poskim and only those portions and topics that are permitted on Tisha B'Av are permitted after Chatzos¹⁸. It is for this reason that we do not recite Pirkei Avos by Mincha².

C) There are no restrictions and one is permitted to learn Torah the whole day until sunset, the reason being that it is just like meat and wine that are permissible until sunset¹⁹. One who relies

דשמעתא סעי רי"ד. ע' מועדי ישרון דף קל"ח שהביא שהגרמ"פ זצ"ל פסק שאין ללמוד כל היום אלא דברים המותרים בט"ב. וע' בכור שור תענית דף ל'.

יז לקט יושר דף ק"י, א"א מהד"ת סי' תקנ"ג, מלמד להועיל ח"א סי' קי"א. ע' מעשה איש ח"ה דף כ"א בשם החזו"א וצ"ע. וע' מאזני צדק ח"ב סי' ל"ח.

יח מט"מ סי' תשכ"ח, רמ"א סי' תקנ"ג סעי' ב', לבוש סי' תקנ"ג סעי' ב' ותקנ"ט סעי' ב' (ע' כנה"ג סי' תקנ"ד, אליה זוטא סי' תקנ"ג ס"ק ב'), מ"א ס"ק ז', א"ר ס"ק ד', פמ"ג א"א ס"ק ז', דגו"מ, א"א בוטשאטש שם, דרה"ח, חת"ס א"ח סי' קנ"ו, מ"ב ס"ק ט', כה"ח אות י"ח, מהרי"ל דיסקין קו"א ס"ה ס"ק ס"ו, ארחות רבינו ח"ב דף קל"ו סעי' ב' ודף קמ"ג סעי' ל"ד ול"ה שהחזו"א לא למד אחר חצות אלא דברים המותרים (וכ"כ בקרא עלי מועד דף מ"ז בשם הגרש"ק שליט"א ששאל להחזו"א), דברי יציב ח"ב סי' ר"מ ורמ"א (הל"י חיים עט"ב סעי' א'), בגדי ישע, אור לציון ח"ג פ' כ"ח סעי' ה', שבה"ל ח"ו סי' ע' ס"ק ו' מבית לוי ח' י"ג דף ל"ח סעי' ד' ודף נ"א סעי' י"א. וכ"פ הגריש"א זצ"ל הובא באשרי האיש דף תע"ז סעי' א', ויען יוסף ח"ג סי' ש"נ, הגרש"ק שליט"א קובץ הלכות פ' כ"א סעי' ו', הגר"א הענקין זצ"ל בגבורות אליהו סי' קנ"ג אות י'. וע' תשו' מאזני צדק ח"ב סי' ל"ז וח"ג סי' מ'.

יט רמ"א סי' תקנ"ג סעי' ב', מ"ב ס"ק ח'. ודברים המותרים הן כגון הגמ' בגיטין דף נ"ה, סנהדרין דף צ"ו, או הלכות אבילות וכו'.

כ מנהגי מהר"א ס' קל"ז (ב), מהרי"ל ס' מ"ד, מנהגי מהר"א טירנא, רמ"א סי' תקנ"ג סעי' ב', לבוש סעי' ב', פמ"ג מ"ז ס"ק ב', מ"ב ס"ק ט', עט"ז שם. וע' מו"ז ח"ה סי' שמ"ג, כת"ס א"ח סי' ק"א, כנה"ג סי' תקנ"ד, א"ר סי' תקנ"ג ס"ק ב', ערוה"ש סי' תקנ"ט סעי' א'.

כא ט"ז ס"ק ב' בשם מהרש"ל, מהר"ם לובלין סי' צ"ט, עטרת זקנים, מ"ב סי' תקנ"ג ס"ק י', ברכ"י ס"ק ג' ומח"ב ס"ק א', יעב"ץ בסידור, מו"ק סי' תקנ"ג, מאמ"ר ס"ק ב', ערוה"ש סי' תקנ"ג סעי' ד' ותקנ"ט סעי' א', שד"ח מע' בהמ"צ ס"ב ס"ק ד' בשם טהרת המים, בא"ח פ' דברים סעי' י"ח, וכ"פ מו"ר הגר"ט גאלדשטיין זצ"ל, מבקשי תורה (מובא באשרי האיש דף תע"ז) בשם הגריש"א זצ"ל שמותר ללמוד כרגיל בשבת ערב ט"ב אפי' אחר הצהריים. וע' יבי"א ח"ב יו"ד סי' כ"ו (ילקוט יוסף [חלק קיצור שו"ע] סי' תקנ"ו שרק טוב ונכון ללמוד דברים המותרים), מלמד להועיל ח"א סי' קי"א, ה'ל' אבן ישראל בהמ"צ דף שע"ג סעי' ב'.

on this view is not acting in error⁷². Some Poskim state that even according to this opinion one should not learn in great depths after Chatzos, not even Pirkei Avos⁷³.

According to most Poskim, one may say Divrei Torah at all the Shabbos meals⁷⁴. Some Poskim are of the opinion that one should refrain from saying Divrei Torah at the third meal⁷⁵.

One may review the weekly portion of the Torah, Shenayim Mikra V'echad Targum, preferably before Chatzos. If one did not have time, one may say it after Chatzos⁷⁶. Some Poskim are of the opinion that this should be done on Friday⁷⁷. In all cases one is permitted to review Rashi⁷⁸.

One is permitted to say Tehillim even after Chatzos⁷⁹.

כב ע' לעיל שיש כמה פוסקים שמקילים ללמוד אפי' בחול אחר חצות וכ"פ ה"ט"ז ועוד, וע' בהמ"ב ס"ק י' שיש לסמוך על ה"ט"ז וכ"פ הערוה"ש סי' תקנ"ג סעי' ד' ותקנ"ט סעי' א', ע"כ ה"ה בנד"ד, וכ"כ מ"ב שם, מו"ק סי' תקנ"ג, מאמ"ר סי' תקנ"ט ס"ק ב', בא"ח פ' דברים סעי' י"ד, הגרשז"א זצ"ל ה"ל שלמה פ' ט"ו סעי' י', מנחת דוד ח"ב סי' צ' ס"ק ג', דברי יציב ח"ב סי' רמ"א, מבית לוי ח' י"ג דף ע"ד אות ו'. וע' מעדני שלמה דף נ"ז שהגרשז"א זצ"ל הוסיף שמי שנפשו חשקה שבתורה ולא יכול להנתק מלימודו יכול להקל וללמוד כדרכו בשבת זו. וע' קובץ הלכות שם שהגרש"ק שליט"א פסק שאם יודע שע"י מניעתו מללמוד כרגיל יבא לידי ביטול תורה ודאי ראוי להקל. וע' ס' החפץ חיים ח"ו ופעלו ח"ג דף תתמ"ח שכתב שבישיבת החפץ חיים בראדן היו נוהגין ללמוד בערב ט"ב כל היום כבכל יום אחר וכן בט"ב שחל בשבת למדו בישיבה בלי שינוי.

כג רמ"א סעי' ב', כה"ח אות י"ח, אבל לפי ה"ט"ז מותר, וכ"כ בלקט יושר דף קי"א.

כד כה"ח אות י"ח, דרכי חיים ושלוש, ארחות רבינו ח"ב דף קמ"ג סעי' ל"ד, ט' באב שחל בשבת (כהן) פ"ו סעי' כ"ו, ששכח"ל פ' ס"ה ס"ק מ"ה. ע' הליכות חיים עט"ב סעי' ז' שבעל דברי יציב זצ"ל היה ממשיך זמירות ודברי תורה בסעודה שלישית אל תוך הלילה, וכן היה נוהג בעל דברי יואל זצ"ל הובא בדברי יואל זמירות סעי' קפ"ג-קפ"ח.

כה דברי יואל זמירות ח"א סעי' קפ"ח.

כו ספר המנהגים למהר"ק סי' קל"ו אות ב' דף קכ"ו, לקט יושר דף ק"י, רמ"א סי' תקנ"ד סעי' ד', לבוש, מ"א סי' תקנ"ד ס"ק ז', ט"ז ס"ק ג', א"ר ס"ק ו', חיי"א כלל קל"ו סעי' ד', מ"ב ס"ק ט', ערוה"ש סעי' ו', קש"ע סי' קכ"ה סעי' ד', כה"ח אות י"ט, זכור לאברהם א"ח ח"א דף ל"ג, ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) סעי' י"ד ס"ק כ"ד. וע' ויברך דוד ח"ב סי' ע"ח. וע' שו"ע יו"ד סי' ת' סעי' א', דרישה שם ס"ק א', ש"ך ס"ק ד', ט"ז ס"ק א'.

כז לקט יושר דף ק"י ואם לא לקרוא ביום ו' מותר בשבת.

כח לחה"פ יו"ד סי' ת'.

כט א"א מהד"ת סי' תקנ"ג, דברי מלכאל ח"ו סי' כ', ארחות רבינו ח"א דף נ"ד וח"ב דף קמ"ג סעי' ל"ד, וכ"פ

One is permitted to attend a seder in a yeshiva after Chatzos^ז.

One is permitted to hear or give a lecture on a Torah topic even after Chatzos^א.

Some Poskim are of the opinion that one should not give a Daf Yomi shiur nor attend one in the afternoon^ב, although other Poskim disagree^ב. Some Poskim state that if the congregation will not learn other permitted topics then it is permitted^ב.

In some communities they have an Avos Ubanim program Shabbos afternoon, where fathers learn with their sons. One is permitted to have this program this Shabbos, for canceling it would be a form of public mourning which is prohibited^ב.

MINCHA

One does not recite צדקתך צדק at Mincha^ב.

הגרשז"א זצ"ל בהל"י שלמה ח"א פ"ז ס"ק כ"ז.

ל וכו"פ הגרשז"א זצ"ל הובא בהל"י שלמה פ' ט"ו בהערה ס"ק ל"ג, דברי יציב א"ח ח"ב סי' רמ"א (הל"י חיים עט"ב סעי' ב'), אשרי האיש דף תע"ז סעי' ג'.

לא זכור לאברהם ח"א דף ל"ח, ששכה"ל פ' ס"ה ס"ק מ"ה, ארחות חיים סי' תקנ"ג, כת"ס א"ח סי' ק"א, מו"ז ח"ה סי' שמ"ג, דברי יציב א"ח ח"ב סי' רמ"א ס"ק ב', חזון עובדיה ד' תעניות דף רנ"א. וע' חת"ס א"ח סי' קנ"ו (וע"ש סי' ל"ג) שיש להקל קודם חצות. וע' אשרי האיש דף תע"ז סעי' א' שהביא מהגרשז"א זצ"ל שלפי הרמ"א אין נכון ללמוד ברבים ואין לקיים את השיעור ברבים אכן אם הבעלי בתים בלא השיעור לא ילמדו כלום יגיד השיעור כרגיל. וע' מבית לוי ח' י"ג ס"ז אות ז' שאם חל ט"ב ביום א' מותר ללמוד ברבים בשבת.

לב ע' מעדני יו"ט ח"ד סי' קמ"ה דף תת"ל שהביא כן מבעל שבה"ל זצ"ל אע"פ שהציבור לא ילמוד תורה אם לא יתקיים השיעור. וע' מבקשי תורה שהביא שכו"פ הגרשז"א זצ"ל אבל אם הבעלי בתים בלא השיעור לא ילמדו כלום יגיד השיעור כרגיל.

לג וכו"פ הגרשז"א שליט"א קובץ הלכות פ' כ"א סעי' ז' ואם לא לומד הוי כאבילות בפרהסיא אפי' ט"ב שחל בשבת. לד תורת המועדים על שונה הלכה סי' תקנ"ג אות ג' ס"ק ו' וכו"פ הגרשז"א זצ"ל שם.

לה וכו"פ הגרשז"א זצ"ל הובא באשרי האיש דף תע"ז סעי' ג' ואין זה נחשב כרבים כיון שכל אחד לומד עם בנו בפני"ע וכן אין אפשרות שיקיימו סדר זה בלימוד דברים המותרים כי אי אפשר להתחיל ללמוד פתאום עם הילדים דברים המותרים כי עכשיו הם אוחזים במה שלמדו בת"ת.

לו רמ"א סי' תקנ"ב סעי' י"ב, לבוש שם, שו"ע סי' תקנ"ט סעי' א', מ"ב ס"ק א' וע' פמ"ג סי' תקנ"ג א"א ס"ק ז' שאין נפ"מ בין עט"ב שחל בשבת או ט"ב שחל בשבת וכו"פ הערוה"ש סי' תקנ"ד סעי' י"ז. וע' עמודי אש סי' ס"ק ז'.

After Mincha it is advisable for the gabbai to announce when the fast begins, in order that no one will make a mistake.

SEUDAH SHLISHIS

One must stop eating, drinking and washing one's hands (מים אחרונים) before sunset^{לז}.

The halachos of Seudah Hamafsek do not apply.

Some Poskim are of the opinion that Seudah Shlishis should be eaten after davening mincha^{נב}. The mood during the meal should be a somber one and not a joyous one^{נט}.

One is permitted to eat the meal with one's whole family^{נז}. However, one should not invite guests for this meal^{נח} unless one is accustomed to doing so^{נח}.

Some Poskim permit making the Seudah Shlishis in shul as one does every week^{נח}. Other Poskim disagree^{נח}. The Satmar Rebbe ZT"l conducted his regular Tish and sang zemiros until nightfall

לז רמ"א סי' תקנ"ב סעי' י', מ"ב ס"ק כ"ד ושעה"צ ס"ק כ"ב, כה"ח אות נ"ד, מ"ב סי' תקנ"ג ס"ק ד', ט' באב שחל בשבת (כהן) סעי' ל', ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) סעי' כ"ז, אור לציון ח"ג פ' כ"ח סעי' ד'.

לח ס' מהרי"ל סי' י"ז שהי' נוהג להתפלל מנחה מקודם ואח"כ סעודה שלישית כדי לצאת סעודה המפסקת עם הסעודה. אבל ע' מנהגי מהר"ק ס' קל"ו אות ג' שאין משנין כלום וכ"כ בס' המנהגים. וע' לקט יושר דף ק"י שאע"פ שיש אוכלין בשאר שבתות קודם מנחה (וע' ה"ל ומנהגי מהר"ש ס' תי"ג), א"ר ס"ק י"ג. וראיתי בס' הפרנס ס' ער"ה שיש שנהגו שאחר סעודה שלישית בין מנחה למעריב עושים סעודה אחרת ואוכלים ביצים ושותים מים וכ"ה הבי"י מנהג מהג"מ שיאכלו סעודה אחרת, אמנם אין נוהגין כן.

לט מ"ב סי' תקנ"ב ס"ק כ"ג.

מ מ"ב סי' תקנ"ב ס"ק כ"ג, קשי"ע ס' קכ"ה סעי' א'. ואסור למנוע מאכילת בשר ויין אע"ג דאין חיוב לאכול בשר מ"מ כיון שנמנע משום אבל עבירה היא.

מאמ"א ס"ק י"ד, א"ר ס"ק י"ד, חיי"א כלל קל"ו סעי' א', מ"ב ס"ק כ"ג, כה"ח אות נ"ג, ט' באב שחל בשבת (כהן) פ"ו סעי' כ"ח.

מב בכור שור מס' תענית (בס' שמ"ח דף קט"ז), ברכ"י סי' תקנ"ג ס"ק ד', דע"ת סי' תקנ"ב, יד אפרים על מ"א ס"ק י"ד, שע"ת ס"ק י"א, תוס' חיים שם ס"ק א', שד"ח מע' בהמ"צ ס"ב ס"ק ט', כה"ח אות נ"ב, שעמב"ל סי' קכ"ה ס"ק א'.

מג בכור שור תענית דף ל', דרכי חיים ושלום סי' ת"ע, דברי יואל זמירות ח"א סעי' קפ"ח. מד שבה"ל זצ"ל הובא בקובץ מבית לוי ח' י"ג דף ל"ט סעי' י', מנהגי מהר"ם א"ש אות קס"ח. וע' תורת חיים סי' תקנ"ב ס"ק י"ב.

but did not say divrei Torah and instead spoke about the geulah and about the tragedies of Klal Yisroel^מ.

One is permitted to consume meat and wine at this meal^מ even if one normally does not^מ and one should not detract from one's meal^מ. If one detracts from the meal it is a sin for it presents itself as a public mourning^מ. Some do not eat meat but dairy at this meal^ל. One is permitted to eat hard boil eggs but one should not state verbally or mentally that one is eating it in remembrance of the destruction of the Bais Hamikdash.^נ

One is permitted to eat as much as he wants in order not to be hungry on the fast day. However, one should not state verbally that he is eating for that purpose^נ.

One is permitted to sing zemiros until the end of Shabbos (even after sunset) even though one is not accustomed to do so every Shabbos^נ. Some Poskim are of the opinion that zemiros should

מה דברי יואל ח"א זמירות סעי' קפ"ג וקפ"ז וקפ"ח. וכן היה נוהג בעל דברי יציב זצ"ל כמובא בהלי' חיים ערב ט"ב סעי' ז'. ועי' מרא דשמעתתא סעי' רי"ד שהגרמ"א פריינד זצ"ל לא הי' אומר דברי תורה כשחל ט"ב בשבת וחשש לפוסקים שביום אסור בדברי תורה.

מו' בה"ג, ראבי"ה סי' תתפ"ח, המנהיג, רוקח סי' ש"י, המכתם דף רע"ד, שבלי הלקט סי' רס"ו, ריא"ז הובא בשלטי"ג תענית דף ט': מדפי הרי"ף אות ד', טור סי' תקנ"ב, שו"ע סי' תקנ"ב סעי' י'. אבל יש שלא אוכלין בשר בסעודה שלישית עי' ראב"ן דף נ"ו, ראבי"ה סי' תתפ"ח, טור שם הביא זה, מאירי סוף תענית, ס' המנהיג, רוקח סי' ש"י, תניא רבתי שם, לקט יושר דף ק"י.

מז' אג"מ א"ח ח"ד סי' קי"ב אות א'.

מח'ע' תענית דף כ"ט: עירובין דף מ"א, שו"ע סי' תקנ"ב סעי' י', מ"א ס"ק י"ג, חיי"א כלל קל"ו סעי' א', קש"ע סי' קכ"ה סעי' א', ועי' ט' באב שחל בשבת (כהן) פ"ו סעי' כ"ז.

מט' שו"ע סי' תקנ"ב סעי' י', לבוש סעי' י', ט"ז ס"ק ג' בשם המהרש"ל, מ"א ס"ק י"ג, יפה ללב ח"ג סי' תקנ"ב ס"ק ג' (שזה שכת' בשו"ע אוכל בשר משמע דס"ל שיש חיוב), מ"ב ס"ק כ"ג. ועי' שבלי הלקט סי' רס"ו.

נ' מנהגי בעלז, מנהג קאמארנא סי' שע"ו. ועי' מרדכי סי' תרל"ז, טור סי' תקנ"ב, בה"ג, ראב"ן דף נ"ו, ראבי"ה סי' תתפ"ח.

נא תשו' חק השיב א"ח סי' ל"ט, ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) דף ק"ב הוספ' לסעי' כ"ה.

נב' עי' שו"ע סי' ר"צ ומ"ב ס"ק ד' משום הכנה. וכ"פ הגריש"א זצ"ל הובא באשרי האיש דף תע"ח סעי' ו', ששכה"ל פ' כ"ח סעי' ע"ז.

נג' אג"מ א"ח ח"ד סי' קי"ב, דרכי חיים ושלום סי' תר"ע, שער יששכר תמוז סי' ט"ז, דברי יואל זמירות ח"א סעי' קפ"ט. וכ"פ הגרמ"א פריינד זצ"ל מרא דשמעתתא סעי' רט"ו והיה מזמר עד זמן צה"כ דר"ת. אבל עי' אור לציון ח"ג פ' כ"ח סעי' ד' שמותר לומר רק עד שקה"ח. ועי' הלי' שלמה פ' ט"ו ס"ק צ"ד שהגרשז"א זצ"ל פסק שמותר

not be sung but just recited⁷⁷.

One must finish eating, drinking⁷⁸ and washing Mayim Acharonim before sunset⁷⁹. If one did not wash Mayim Acharonim beforehand then one may do so afterwards⁸⁰.

One is permitted to bentch b'zimun⁸¹ with a cup of wine⁸². If one finishes bentching before sunset he may drink the wine⁸³. If one bentches after sunset, he may still bentch on a cup of wine, but is not permitted to drink the wine⁸⁴.

If one finished eating and bentched before sunset, one may still eat or drink until sunset since it is Shabbos and one is not required to make a stipulation that he wants to eat as one does when Tisha B'Av occurs during the week⁸⁵.

לומר בלי שינוי הזמירות אבל שירים אחרים לא, מבית לוי ח' י"ג סעי' י"ב. וזכורני כשהייתי במחנות הקיץ הם שרו אחר שקיעה⁸⁶ זמירות של שבת וגם שרו שירים אחרים שהיו מתאימים ליום.

נד ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) סעי' כ"ה על פי שבולי הלקט הובא במ"א סי' תקנ"ב ס"ק ד' דהא צריך לישב בדאבון נפש כמ"ב סי' תקנ"ב ס"ק כ"ג.

נה ראב"י⁸⁷ סי' תתפ"ח, חידושי המאירי עירובין דף מ"א ע"א, פסקי ריא"ז סי' קי"ז, רמ"א סי' תקנ"ב סעי' ט'.

נו רמ"א סי' תקנ"ב סעי' י', חיי"א כלל קל"ו סעי' א', מ"ב ס"ק כ"ד וסי' תקנ"ג ס"ק ד'.

נז וכנ"ל משום שגם חולה שאוכל בט"ב מותר לרחוץ מים אחרונים משום שאינו לתענוג וכ"פ רבבות אפרים ח"א סי' שפ"ד, ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) סעי' כ"ז, הגרש"ק שליט"א הובא בסי' משרים אהבון דף קצ"ב.

נח הרוקח סי' שיי"א מביא מר' משה בר' יקותיאל שאינו מברך בזימון, וכן בשבלי הלקט סי' רס"ו מר' משולם, וכן בתניא רבתי דף ס"ד, אבל הא"ר סי' תקנ"ב ס"ק י' פסק שמותר, וכ"פ הפמ"ג א"א ס"ק י"ד, דרה"ח, קש"ע סעי' א', תורת חיים ס"ק י"ב, חזון עובדיה ד' תעניות דף תס"ג, תוס' חיים כלל קל"ו ס"ק א', מ"ב ס"ק כ"ג, כה"ח אות נ"א.

נט משיב הלכה (לוריא) ח"ב סי' צ"ה, ט' באב שחל בשבת (כהן) פ"ו סעי' ל"ב, ששכה"ל סי' נ"ו סעי' י"ד.

ס ע' שו"ע סי' רצ"ט סעי' ד', מ"א ס"ק ז', חיי"א כלל ח' סעי' כ'. וכ"ע שו"ע סי' תקנ"ג סעי' א' מ"ב ס"ק ב' ושעה"צ ס"ק ז'.

סא משיב הלכה ח"ב סי' צ"ה, ט"ב שחל ביום א'.

סב דרכי חיים ושלום סי' תק"ע, שנות חיים השמט', פת"ע סי' תקנ"ג סוס"ק א', כה"ח אות ו', שעה"צ סי' תקנ"ג ס"ק ז', הגרש"ק שליט"א קובץ הלכות פ' כ"א סעי' ט'.

TAKING A PILL THAT WILL MAKE FASTING EASIER

Some Poskim permit one to take a pill (tzom kal)^{טו} in order to make the fasting easier, on Shabbos until sunset^{טז}. Some Poskim disagree and do not permit one to take it on Shabbos^{טז}. However, even according to those that are stringent, one may be lenient and take the pill if it was mixed in food or liquid before Shabbos^{טז}. Alternatively, one may take it without water on motzoei Shabbos, unless they are pleasant-tasting^{טז}.

סג ע' מנח"ש ח"ב סי' נ"ח ס"ק כ"ה שהגרשז"א זצ"ל פסק שאפי' בעיו"כ שיש מצוה לאכול הרבה כדי שיוכל להתענות אפי"ה אין ליטול ויטאמין וכדומה להקל מעליו העינוי, וכתב שהעושה טצדקי ע"י ויטאמין להקל מעליו את העינוי הוא כעין נבל ברשות התורה, ע"כ ה"ה לגבי כדור צום קל, וראיתי שכ"כ הגרש"ק שליט"א בקובץ הלכות פ' ט"ז סע' ט"ז שאין ראוי ליקח הכדור אלא למי שקשה מאד להתענות דודאי מותר.

סד וכ"פ מו"ר הגר"יט גאלדשטיין זצ"ל כיון שאין זה רפואה. וכ"פ הגר"ש מיללער שליט"א הובא בקוני' בין המצרים מהרב ש"ב כהן מקוני' מקדש ישראל דף נ"ב, אורח כהלכה (פסקים מבעל שבט הקהתי) ט"ב ס"ג סע' א', הגרש"ק שליט"א בקובץ הלכות שם, מעין אומר ח"ג פ"ד סי' י"ג, יבי"א ח"ט א"ח סי' נ"ד, חזון עובדיה ימים נוראים דף רנ"ו, מעלות רבקה פ"ר ואתחנן ע' שלי"ה שכן פסק הגר"ז"נ גולדברג שליט"א. וע' קובץ קול התורה ח' ס"א דף נ"ט וחי' ס"ד דף רח"צ שהביאו תשו' מבעל מחזה אליהו שליט"א שפסק שאין זה נחשב לרפואה כיון שהאדם אינו חולה עכשיו וג"כ אינו נחשב הכנה משום דהכנה במקום הפסד מותר ע"כ בנד"ד נחשב כהפסד כשאדם יהיה בצער גדול בט"ב. וע' במבקשי תורה גליון מ"ז (אשרי האיש דף תע"ח סע' ז') שהגר"ש זצ"ל שצידד שנטילת תרופות כמו ויטמינים בשבת אסורה מצד הכנה אכן יעשה באופן זה שיכניס הכדור מער"ש בתוך לֶבָן וכדומה וככה יאכלנו בשבת. (וע' קצה"ש סי' קל"ח ס"ק ל"א, שעמב"ל סי' צ"א ס"ק ב' בשם משפטי צדקה סי' מ', דע"ת סי' שכ"ח סע' ל"ז, מנח"י ח"ו סי' כ"ח, אג"מ א"ח ח"ב סי' פ"ו וח"ג א"ח סי' נ"ד, אור לציון ח"ב פ' ל"ו סי' י', שלחן שלמה מהגרשז"א זצ"ל סי' שכ"ח ס"ק ל"ו) וכ"פ שבה"ל ח"ג סי' ל"ו (מבית לוי ח' י"ג דף נ"ב סע' י"ד שמותר לערב במאכל או במשקה בשבת רק יותר עדיף אם אפשר לערב מער"ש), בא"מ ח"ד סי' ל"א ול"ב. ובשבת אסור לערב התרופה בתוך משקה. ויש סוברים שיש עצה לקחת התרופה בשבת ע"י שיכרוך את הגלולה בפיסת נייר וכ"פ בששכ"ל פ' ל"ד ס"ק ו' בשם האורחות חיים סי' תקל"ב סוס"ק ב', משנת יוסף ח"ד סי' מ"ב.

סה וכ"פ הגר"ש דבליצקי שליט"א בט"ב שחל ביום א' דף ע"ו.

סו וכ"פ הגר"ש זצ"ל שם, וכ"פ בעל שבה"ל זצ"ל הובא בקובץ מבית לוי שם.

סז ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) ס"ק י"ג, עטרת פז ח"ד סי' ט"ו. בס' מישרים אהבוך דף ש' הביא מהגר"ק שליט"א שצ"ע בנד"ד. ע' אג"מ א"ח ח"ג סי' צ"א, שבת שבתון סע' צ"ח בהערות, ששכ"ל פ' ל"ט סע' ח'. וע' ספרי יד לילודת.

HAVDALAH FOR ONE WHO IS NOT FASTING

When Tisha B'Av is observed on Sunday, one who is required to eat or drink is required to recite Havdalah only prior^N to eating, whether on Motzoei Shabbos or on Sunday.

The piyut of הנה קל ישועתי is omitted² as well as the bracha on spices³. If one recites Havdalah on Motzoei Shabbos, then one should preferably recite the bracha on fire at Havdalah. However, if the Havdalah is recited on Sunday, the bracha of fire is also omitted, because it is only recited on Saturday night. Accordingly, the Havdalah will consist of: 1] the bracha of *Hagafen* or *Shehakol*, (2] the bracha of *Borei Me'orei Ha'aish*,) and 3] the bracha of *Hamavdil*.

Even a person who needs to eat in small amounts (פחות מכשיעור) in order not to become sick is still required to hear Havdalah before eating⁷.

A sick person who only needs to drink water throughout the fast does not need to recite

א נחלקו הפוסקים אם חולה שיודע שיצטרך לאכול ביום ט"ב אם יבדיל במוצ"ש או ימתין עד הזמן שצריך לאכול, וע' בספרי יד ליוולדת שבארתי הענין. ולהלכה קיי"ל שממתין עד שצריך לאכול ומבדיל קודם שיאכל, ע' ברכ"י סי' תקנ"ו ס"ק ב' בשם כנה"ג, שע"ת ס"ק א', דגו"מ סי' תקנ"א, מ"ב ס"ק ל"ז, כה"ח סי' תקנ"ו אות ט', ישכיל עבדי ח"ז סי' ל"ו, מנח"י ח"ח סי' ל' ס"ק ד' וח"י סי' ל"א ס"ק ט', קנין תורה בהל' ח"ב סי' קי"א, יחו"ד ח"ג סי' מ', משנה הלכ' ח"ז סי' כ"ט ומהד"ת ח"א סי' תנ"ה, ששכ"ל פ' ס"ב סעי' מ"ו (הל' שלמה פ' ט"ז סעי' ז'), רבבות אפרים ח"א סי' ש"פ, בירור הלכה, תשו' והנהגות ח"ה סי' קס"ח (ט), אשרי האיש דף תצ"ג סעי' ו' בשם הגרש"א זצ"ל, ה' אבן ישראל בהמ"צ דף שע"ד סעי' ח', הגרש"ק קובץ הלכות פ' כ"א סעי' י"ב.

ב הר הכרמל יו"ד סי' כ' מובא בפ"ת יו"ד סי' שע"ו ס"ק ב', דברי מלכ"אל ח"ו ס"ט ס"ק ו', רבבות אפרים ח"א סי' ש"פ ס"ק ג'. וכ"ע מט"א סי' תרכ"ד סעי' ה', וע' הל' שלמה פ' ט"ז דבה"ל ס"ק י"ד. וע' קובץ הלכות פ' כ"א סעי' י"ב ס"ק י"ז בשם הגרש"ק שפסק שיכול לומר הפסוקים כרגיל, וצ"ע.

ג לב חיים ח"ב סי' קנ"ט, וע' הר הכרמל יו"ד סי' כ'.

ד אכמ"ל בזה, אבל קיי"ל שחולה שאב"ס שצריך לאכול א"צ לאכול פחות פחות מכשיעור, ע' ערוה"ש סי' תקנ"ד סעי' ז', וכל זה מיירי בחולה אבל מי שצריך לאכול למניעת חולי צריך לאכול פחות פחות וע"כ יש לדון מה דינו לגבי הבדלה. וכתב בקובץ הלכות פ' כ"א סעי' י"ג שדעת הגרש"ק שליט"א שמי שאוכל פחות מכשיעור כדי למנוע סכנה חייב להבדיל קודם שאוכל ויתן הכוס לקטן לשתותו כיון שאסור לו לשתות כשיעור מלא לוגמיו ללא צורך.

Havdalah before drinking⁷. Likewise, if someone needs to take a medication, even if he must take it with a little water, he is not required to recite Havdalah¹.

WHICH BEVERAGE SHOULD BE USED FOR HAVDALAH

There is a dispute among the Poskim regarding which beverage should be used for Havdalah on Tisha B'Av¹. Most Poskim are of the opinion that Havdalah should not be recited over wine, but rather חמר מדינה, a beverage of the land (e.g. beer, coffee, tea, 100% orange juice or apple juice, and even soda according to some Poskim²), should be used³.

ה שבה"ל ח"ח סו"ס קכ"ט, ה' ומנהגי בהמ"צ פ"ו סעי' ט"ז ס"ק כ"ה בשם הגריש"א זצ"ל, והוא ע"פ השו"ע סי' רצ"ט סעי' א' שמותר לשתות מים קודם הבדלה, אף שהכה"ח שם אות ו' הביא בשם הגאונים שאפי' למים צריך להבדיל, וכ"כ ביסודי ישרון ח"ה דף תע"ג בשם האריז"ל שהחמיר אף למים. ועי' נשמת אברהם מהד"ת סי' תקנ"ו שהביא מבעל ששכה"ל זצ"ל שכדאי לסמוך על המחבר בשעה"ד כזה אם הוא חולה בכליות ומספיק לשתות רק מים שלא להבדיל.

ו משום שמותר לשתות מים קודם הבדלה כמבואר בשו"ע סי' רצ"ט סעי' א', שבה"ל ח"ח סי' קכ"ט, וכ"פ הגריש"א זצ"ל הובא בה' ומנהגי בהמ"צ דף ק"ל.

ז עי' כנהיג ח"ב סי' ע"א שחולה מבדיל על יין, וכן הובא בשע"ת סי' תקנ"ו ס"ק א', ברכ"י ס"ק ב', לוח ארץ ישראל, יחו"ד ח"ג סי' מ' (חזון עובדיה ד' תענות דף ש"נ), התעוררות תשו' ח"ג ח' על שו"ע שמבדיל על היין וקטן שותה. עי' פניני רבינו הגרי"ז דף תקכ"א-תקל"ה שפסק הגרי"ז שמבדיל על יין (וכן הובא בפניני רבנו הקה"י ח"ב דף ק"כ-קל"ה שהביא שכ"פ הגרי"ז, קובץ תשו' ח"א סי' נ"ז, תשו' והנהגות ח"ג סי' קנ"ט, גרי"ז על הרמב"ם ה' תעניות) וכ"פ אור לציון ח"ג פ' כ"ט ס"ח, ארחות רבינו ח"ב דף קמ"ה בשם הקה"י זצ"ל שיבדיל על יין ובשעה"ד על מיץ תפוזים. ועיי' הטעם שמותר מפני שכל האיסור של יין ערב ט"ב הוא משום אונן אבל ט"ב אין בו דין אונן אלא דין אבילות ובאבילות אין איסור בשר ויין ומדין ט' ימים לא נהגו לאסור יין הבדלה דמצוה, ועיי' שבעל מו"ז שליט"א דחה הטעם והביא מכמה מקורות שגם בט"ב אסור משום אונן.

יש עוד דיון מי ישתה היין, עי' אור לציון שם שבני ספרד מבדילים על יין ושותה בעצמו ואם קשה לו לשתות יין יכול להבדיל על בירה ואף בירה שחורה או מיץ ענבים. וכ"פ זה השלחן ח"ב סי' תקנ"ו (הגרש"ד), ט"ב שחל ביום א' סעי' נ"ג ובהוס' שמותר להבדיל על יין ולשתות הכוס בעצמו וכהא דבסי' תקנ"ט סעי' ז' בכוס של מילה שאם היולדת אינה מתענה תשתה היא הכוס, ועדיף טפי לשתות בעצמו מאשר לתת לקטן וכדמוכח שם דרך באינה שם יתנו לקטנים, ולא דמי לכוס של הבדלה מר"ח שיתן לקטן משום דלא חיישינן דלמא אתי למסרך דאינו אלא מנהג משא"כ כאן שהוא מדינה.

ח כ"פ הגר"ח"פ שיינבערג זצ"ל מובא בס' כבוד ועונג שבת פ"ג ס"ק ט"ו. ועי' בס' ה' פסח להר"ש איידער זצ"ל פ"כ ס"ק ס"ז שהביא מהגר"א קוטלר זצ"ל שסודה לא הוי חמר מדינה.

ט כ"פ כה"ח סי' תקנ"ו אות ט', ערוה"ש סי' תקנ"ו סעי' ב', הגרמ"פ זצ"ל הובא בקיצור ה' בהמ"צ דף י"ט,

If one has only wine/grape juice, Havdalah should be recited over it⁸⁷ and one should preferably give it to a child (between 6-9 yrs old⁸⁸) to drink⁸⁹. If no child is available, one may drink the

מנח"י ח"ח סי' ל' וח"י סי' ל"א, שבה"ל ח"ז סי' ע"ז, להורות נתן ח"ב סי' ל"ו, ישכיל עבדי ח"ז סו"ס ל"ו, הגר"י קמינצקי זצ"ל באמת ליעקב סי' תקנ"ו, מו"ר הגר"ט גאלדשטיין זצ"ל, הגרש"ק שליט"א קובץ הלכות פ' כ"א סעי' י"ב, אשרי האיש דף תצ"ב סעי' ב' בשם הגרש"א זצ"ל (וכ"ע שבות יצחק פסח דף קל"ב, קובץ תש"ו ח"א סי' נ"ז ס"ק א') שיבדיל על מיץ אשכוליות או מיץ תפוזים אבל שיהיה טבעי מאה אחוז, הל"י שלמה ח"ג פ' ט"ז סעי' ז' (שלמי מועד פ' צ"ב דף ת"ק) שהגרש"א זצ"ל פסק שיכול להבדיל על בירה או על מיץ טבעי או על קפה, וכן הובא בצהר ח"ז דף ע', שבה"ל ח"ז סי' ע"ז ס"ק ה' (מבית לוי שם דף נ"ד) ואם החולה אין לו אלא יין יבדיל על היין, אבן ישראל ח"ט סי' מ"ה (הל' אבן ישראל בהמ"צ דף שע"ה סעי' ט'). ע"ע בס"ק ס"ז. ועי' ספרי יד לילולת שבשעה"ד חלב מיקרי חמר מדינה. ועי' קובץ מאמרים דף צ"ט שהגר"א ווסרמן זצ"ל אמר בשם הגר"ח זצ"ל שזה מקרי חמר מדינה. ועי' ספרי יד לילולת שבארתי בארוכה הענין של חמר מדינה בעזה"י.

ועי' מעדני שלמה דף נ"ט שהביא מהגרש"א זצ"ל שקפה הוי חמר מדינה אבל אין יכול לשתות מלא לוגמיו בבת אחת וקפה פושר לא חשיב חמר המדינה כיון שאין שותין קפה כזה, ונ"ל שבזה"ל נשתנה שיש כמה אנשים ששותין קפה קר. ודעת הגרש"ק שליט"א (קובץ הלכות שם ס"ק י"ח) שאם אינו חס ביותר ויכול לשתות ממנה מלא לוגמיו יכולין להבדיל עליו.

י עי' כרם שלמה ס"ק כ"ה שכן פסק הנו"ב זצ"ל, רבבות אפרים ח"ג סי' שע"א, להורות נתן ח"ב סי' ל"ו (וע"ש שאם החולה אין לו אלא יין יותר טוב שיאכל בלי הבדלה ויסמוך על הפוסקים שא"צ להבדיל), דברי יציב א"ח ח"ב סי' רמ"ב ורמ"ג, יחו"ד ח"ג סי' מ', שרגא המאיר ח"ג סי' קי"ח ס"ק קמ"ז וח"ז סי' ע"א, אז"נ ח' י"א סי' מ"ח, מנח"י ח"ח סי' ל', צי"א ח' י"ד סי' מ"ב, זה השלחן ח"ב סי' תקנ"ו, ארחות רבינו ח"ב דף קמ"ה סעי' ל"ט, פניני רבינו הגר"ז דף תרכ"א-תקל"ה, פניני רבנו הקה"י ח"ב דף ק"כ-קל"ה. ועי' ספרי יד לילולת קוה"ב פ' כ"ג ס"ק ל"ג שבארתי הענין.

יא דלא כמשי"כ בלהורות נתן שם שאם אין קטן או חמר מדינה יאכל החולה בלא הבדלה ויסמוך על הראשונים שסוברים דליכא חיוב הבדלה ביום זה.

יב מ"ב סי' רס"ט ס"ק א'.

יג יחו"ד ח"ג סי' מ', יבי"א ח"ה סי' מ' ס"ק ה', וכ"פ ששכה"ל פ' ס"ב סעי' מ"ו, הגרש"א זצ"ל באשרי האיש דף תצ"ב, הגרש"א זצ"ל בהל"י שלמה שם, אבן ישראל ח"ט סי' מ"ה (הל' אבן ישראל בהמ"צ דף שע"ה סעי' י'). אמנם בקובץ הלכות פ' כ"א סעי' י"ב פסק שאם אין חמר מדינה ומבדיל על יין מוטב שישתה בעצמו וזה עדיף מלתת לתינוק.

wine/grape juice, but only מלא לוגמיו (1.5 - 2.6 fl. oz., 44-76 ml¹⁰).

WOMEN'S OBLIGATION IN HAVDALA

One should instruct the women in one's family to recite לחול before doing any work after Shabbos¹¹. Some Poskim are of the opinion that it is preferable for a woman to daven Maariv this evening, even though she normally does not, and recite אתה חוננתנו in the Shemoneh Esrei¹².

There is a dispute among the Poskim whether women are obligated in Havdalah throughout the year¹³. Therefore, it is always preferable that they hear a man reciting Havdalah and be *yotzei* through כעונה¹⁴.

This also raises a question regarding women who are not fasting (e.g. pregnant or nursing). Some Poskim are of the opinion that she is not required to make Havdalah prior to eating and she may

יד ברכיי סי' תקנ"ו ס"ק ג', דברי מלכאל ח"ו ס"ט, עמק התשובה ח"ג סי' מ"ג, ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) סעי' נ"ג, הגריש"א זצ"ל הובא באשרי האיש דף תצ"ב סעי' ג'. ועי' שבה"ל ח"ז סי' ע"ז (מבית לוי ח' י"ג ס"ח דף ע"ו ס"ק ד') שצריך לשתות רביעית כדי לברך ברכה אחרונה, וכ"כ בט"ב שחל בשבת (כהן) פ"ט ס"ק כ"ז מהגרנ"ק שליט"א ובשם הגר"ק שליט"א שצריך לשתות רביעית, אבל יזהר שלא ישתה יותר דהוי כשותה יין בט"ב שלא לצורך. ועי' ששכח"ל פ' ס"ב ס"ק קי"ד שנסתפק כמה ישתה. וראיתי עצה לשתות מלא לוגמיו ויאכל גם מזונות ויכלול על הגפן בברכה אחרונה. ועי' בירור הלכה מהדט"ל, זה השלחן ח"ב.

והיכא שאינו יכול לשתות אפילו כמלא לוגמיו, דעת הגרע"י זצ"ל (יחו"ד שם וכן הובא בתורת המועדים בהמ"צ ס"ט סעי' ג') דדי בטעימה, ודעת הגר"ב"צ אבא שאול זצ"ל (אור לציון ח"ג פ' כ"ט ס"ח) שיאכל בלא הבדלה.

טו שלפי הגר"א"ח נאה זצ"ל רוב רביעית שהוא שיעור מלא לוגמיו הוי 1.5 fl. Oz. ולפי הגר"מ פיינשטיין זצ"ל הוי 1.7 fl. Oz. ולפי החזו"א זצ"ל הוי 2.6 fl. oz. ועי' ביאור הלכה סי' רע"א ד"ה של רביעית.

טז מ"ב סי' תקנ"ו ס"ק ב' ועי' סי' רצ"ט ס"ק ל"ט, קשי"ע סי' קכ"ה סעי' ו', יבי"א ח"ד סי' כ"ד, שבה"ל ח"ז סי' ע"ז.

יז כ"פ הגרשז"א זצ"ל הובא בשלמי מועד פ' צ"ב דף תצ"ט (ועלהו לא יכול ח"א דף ר"ג, הלי' שלמה ח"א פ' י"ד סעי' ז' ופ' ט"ו ס"ק 25) שלכתחילה ראוי שנשים תתפללנה במוצ"ש כיון שעיקר תקנת הבדלה היתה בתפילה ואח"כ תקנו על הכוס ובמוצ"ש זו שאין מבדילין על הכוס ראוי שתבדילנה בתפילה. ועי' מ"ב סי' תקנ"ו ס"ק ב'.

יח שו"ע סי' רצ"ו סעי' ט' ומ"ב ס"ק ל"ד.

יט רמ"א שם.

wait to hear Havdalah until her husband returns after the fast²¹. Most Poskim are of the opinion that she must recite Havdalah prior to eating²². Due to the fact that there is a dispute among the Poskim, it is preferable that she ask a man to recite Havdalah for her²³. If this is not possible, she should recite Havdalah herself²⁴. If she does not want to recite her own Havdalah or she cannot, she may rely upon the Poskim that permit a woman to eat without first reciting Havdalah, and hear Havdalah later²⁵.

CHILDREN

There is a dispute whether a child must hear Havdalah prior to eating on Tisha B'Av. Some

כ משנת יעקב ח"ב סי' תקנ"ו דף קע"ו, קנין תורה בהל' ח"ה סי' נ"א, רבבות אפרים ח"ג סי' שע"א, דבר יהושע ח"ב סי' ע"ה, ברכת שמים א"ח סי' ק"ל, שרגא המאיר ח"א סי' נ"ט ח"ג בקונט' תורת חסד סי' קי"ח ס"ק קמ"ז וח"ז סי' ע"א ס"ק ב', דברי יציב ח"ז סי' נ' (הליכות חיים ט"ב סעי' ב'), וכ"פ הגרמ"ק שליט"א הובא בהל' חיים ח"א סי' שס"ו.

כא כ"פ הגרמ"פ זצ"ל, וכן הגר"ש אלישיב זצ"ל הובא בסי' כבוד ועונג שבת דף ק"מ ס"ק ה' ואשרי האיש דף תצ"ב סעי' ד', שבה"ל ח"ז סי' ע"ז, ששכה"ל פ' ס"ב סעי' מ"ח, מו"ז ח"ז סי' רנ"ה, הגרש"ק קובץ הלכות פ' כ"א סעי' י"ב, וע' ספרי יד לילדת קוה"ב פ' כ"ג ס"ק ל"ב.

כב ששכה"ל שם, אשרי האיש שם בשם הגר"ש זצ"ל, משנה הלכ' ח"ז סי' ל"ט.

כג שבה"ל ח"ח סי' קכ"ט, ששכה"ל שם (הל' שלמה פ' ט"ז סעי' ח'), וע"ש שכשמבדילה במוצ"ש לא תברך ברכת בורא מאורי האש כדי שלא יהא הפסק בין ברכת הכוס לטעימה על הצד שאינה מחוייבת באותה ברכה ואחר הטעימה (תברך), אז"נ ח' י"א סי' מ"ח, מו"ז ח"ז סי' רנ"ה, אשרי האיש שם בשם הגר"ש זצ"ל, קרא עלי מועד פ"ז סעי' ט', וכ"פ הגרמ"ק שליט"א, וע' משנה הלכ' שם.

כד קנין תורה בהל' שם, שרגא המאיר ח"א סי' נ"ט, מבית לוי ח' י"ג דף נ"ג ס"ק י', נטעי גבריאל דף קס"ד, והגרמ"א פריינד זצ"ל במרא דשמעתתא סעי' רי"ח פסק שאשה לא תבדיל ותשמע מבעלה אחר התענית.

Poskim are of the opinion that children are not required to hear Havdalah prior to eating^ה. However, many Poskim are of the opinion that children should hear Havdalah before eating. (In many camps they make Havdalah for the children.) One should consult a Rav.

RECITING HAVDALAH FOR ONE WHO IS NOT FASTING

In all the above cases, a man^י, even if he is fasting, is permitted to recite Havdalah for someone who is permitted to eat^י. The person eating should drink the beverage. Furthermore, when reciting Havdalah on Tisha B'Av for a sick person etc., one may include other people that are fasting, whereby they also fulfill their obligation and do not need to hear it again after the fast^נ.

כה נחלקו הפוסקים אם אמרין בנד"ד אתי למסרך ואם יש חיוב חינוך, המהרי"ל דיסקין קו"א ס"ה ס"ק ע"ב מסתפק אבל הישועות משה (אהרונן) ח"א סי' מ' וח"ב סי' פ"ז פסק שקטן אינו מחויב בהבדלה וכ"פ משנה הל' ח"ז סי' ל"ט, באר שרים ח"ה סי' י"ז, מו"ז ח"ז סי' רנ"ה, רבבות אפרים ח"ג סי' שע"א (וצ"ע מה שהביא מהגרשי"א זצ"ל שא"צ שהרי כתב מפורש בתשובה עיין בסוף ההערה שצריך), שרגא המאיר ח"א סי' נ"ט וח"ב סי' נ"א, עי' תורה והוראה בסי' זכרון דף ק"י שכ"פ הגר"מ פיינשטיין זצ"ל שא"צ, ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) סעי' נ"ב, ארחות רבינו ח"ב דף קמ"ה סעי' מ' בשם בעל קה"י זצ"ל, מרא דשמעתתא סעי' רי"ז בשם הגרמ"א פריינד זצ"ל, ששכ"ל פי' ס"ב סעי' מ"ה, בירור הלכה ח"ד סי' תקנ"ו, הגרשז"א זצ"ל בהל"י שלמה פי' ט"ז ס"ק י"ג, שבה"ל ח"ז סי' ע"ז ס"ק ו' וח"י סו"ס קע"ז (קובץ מבית לוי ח' י"ג דף נ"ד סעי' ט' ודף ע"ז), הל' אבן ישראל בהמ"צ דף שע"ו סעי' י"ד (אבן ישראל ח"ח סי' כ"ה) (ואם הקטן מתעורר מעצמו שצריך להבדיל אין למנוע בעדו), הקטן והלכותיו פי' כ"ו סעי' ד', חינוך לנער (בלו"א) פי' כ"א ס"ק ו'.

אמנם יש פוסקים שסוברים שהקטן מחויב בהבדלה קודם שיאכל וכ"פ דברי יציב א"ח ח"ב סי' רמ"ב ורמ"ג, אשרי האיש דף תצ"ב סעי' א' בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל (קובץ תש"ו ח"א סי' נ"ז, פסקי הגר"ש דף ר"א סעי' פ"ז. וצ"ע מה שכת' בהל' מנהגי בהמ"צ פי"ו ס"ק כ"ו בשמו), אור לציון ח"ג פי' כ"ט סעי' ח', ומו"ר הגר"ט גאלדשטיין זצ"ל, הגר"י קמינצקי זצ"ל הובא באמת ליעקב דף רכ"ז, הגר"ש קמינצקי שליט"א הובא בקובץ הלכות פי' כ"א סעי' י"ד. ועי' ט' באב שחל בשבת (כהן) פ"ט סעי' א', ועי' ספרי יד ליולדת קוה"ב פי' כ"ג ס"י ל"ב. ועי' תורת המועדים על שונה הלכות סי' תקנ"ו ס"ק א' שלכתחילה כל קטן יעשה הבדלה ואל יצא קטן אחר.

כו ברכ"י סי' תקנ"ו ס"ק ג', זכור לאברהם ח"א דף מ', מועד לכל חי (הגר"ח) סי' י' סוסי"ק מ"ט, ישכיל עבדי ח"ז סי' ל"ו, משנה הל' ח' י"א סו"ס תנ"ה, חזון עובדיה ד' תעניות סעי' ח' (דף שמ"ח).

כז והמבדיל פטור מלהבדיל במוצאי ט"ב, עי' שבה"ל ח"ח סי' קכ"ט שפשוט שבריא נקרא בר חיובא ויכול להוציא את החולה, וכ"פ הצי"א ח' י"ד סי' מ"ד, משנה הל' ח"ז סי' ל"ט, הגרש"ק שליט"א בקובץ הלכות פי' כ"א סעי' ט"ו.

כח שע"ת סי' תקנ"ו ס"ק א', ברכ"י ס"ק ג', ישועות יעקב ס"ק א', מועד לכל חי סי' י' סעי' מ"ט, לב חיים ח"ב סי' קנ"ט, שד"ח מעי' בהמ"צ ס"ב ס"ק ה', תוס' חיים על חיי"א כלל קל"ו ס"ק ט, כה"ח אות ט', שעמצבה"ל סי'

Some Poskim, however, disagree and rule that one should not include other people that are fasting^{כט}.

קכ"ה ס"ק ג', צי"א חי י"ד סי' מ"ד, שבה"ל ח"ח סי' קכ"ט, משנה הלי ח"ז סי' ל"ט ומהד"ת ח"א סי' תנ"ה, הלי אבן ישראל בהמ"צ דף שע"ו, קובץ הלכות פ' כ"א ס"ק כ"א שכ"פ הגרש"ק שליט"א.

כט וכ"פ התורת חיים סי' תקנ"ו ס"ק א' כיון שבני ביתו לאו בני הבדלה נינהו עכשיו דאין יכולים לשתות מכוס הבדלה וגם אין חייבים עכשיו בהבדלה על הכוס והאיך יכול להוציאם, וכן מובא במבקשי תורה שם שכ"פ הגרש"א זצ"ל שאין שום ענין לאחרים לצאת י"ח בהבדלה של חולה שהרי אינם יכולים לשתות.

MOTZOEI SHABBOS

THE RESTRICTIONS OF TISHA B'AV - EATING, DRINKING, WASHING, ANNOINTING, AND LEARNING TORAH, COMMENCE AT SUNSET^N.

WEARING SHOES, SITTING ON A CHAIR, AND WEARING SHABBOS CLOTHING ARE PERMITTED UNTIL NIGHTFALL OR MAARIV, WHICHEVER COMES FIRST².

PREPARING FOR MOTZOEI SHABBOS

One may not change into weekday clothing or permissible shoes for Tisha B'Av, or prepare their Kinnos³ until nightfall⁷.

One may not prepare the shul (e.g. remove the Porochoes from the Aron, move chairs, tables, take off the tablecloths, etc.) until nightfall⁷ or until after saying Borchu¹.

The shul delays davening Maariv. At nightfall, one should recite "ברוך המבדיל בין קודש לחול", remove one's shoes, change into weekday clothing and put on Tisha B'Av shoes, and then go to shul in time for Maariv³.

א פסחים דף נ"ד: , שו"ע סי' תקנ"ג סעי' ב', רמ"א סי' תקנ"ב סעי' י', חיי"א כלל קל"ו סעי' א', מ"ב סי' תקנ"ג ס"ק ג' ו', שעה"צ סי' תקנ"ב ס"ק כ"ב, קש"ע סי' קכ"ה סעי' א', שו"ע סי' תקנ"ד סעי' א', מ"ב שם ס"ק א'. ועי' תורת חיים סי' תקנ"ג ס"ק א'.

ב משום דהוי אבילות בפרהסיא. חיי"א כלל קל"ו סעי' א', שד"ח פאה"ש בין המצרים סי' ב' אות י"ח, ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) סעי' כ"ח וכ"ט, דברי יואל זמירות ח"א סעי' קפ"ט, וכ"פ מו"ר הגר"ט גאלדשטיין זצ"ל, הגר"ש"א זצ"ל הובא באשרי האיש דף תע"ח סעי' ח', הגר"ש"ק שליט"א קובץ הלכות פכ"א סעי' י', הגר"ח"ק שליט"א הובא בס' מישרים אהבוך דף שי"ג, ועי' הלי' אבן ישראל בין המצרים דף שע"ד סעי' ד' שמשעה שאמר המבדיל אסור בנעילת הסנדל עם ישיבה על הספסל.

ג ואפי' במקום עירוב, אבל אם ילמוד מתוך הקינות בביהכ"נ בשבת מותר להביאן, כמו לגבי מגילה ע"י מחצית השקל סי' תרפ"ח ס"ק י"ב, מו"ק סי' תרצ"ג, חיי"א כלל קנ"ה ס"ו, שע"ת סי' תרצ"ג ס"ק ב', ערוה"ש שם סעי' ג' שלא יביא אפי' ע"י קטן.

ד תוס' חיים על חיי"א כלל קל"ו ס"ק א', כרם שלמה סי' תקנ"ט, לחה"פ על קש"ע סי' קכ"ה, ששכ"ל פ' כ"ח ס"ק ע"ז.

ה הלי' קטנות ח"ב סי' קל"ט, ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) סעי' ל', יד בין המצרים פכ"ג סעי' ח'. ועי' מהרי"ל שאין פורשים הפרוכת של שבת עד אחר צאה"כ וכ"פ סי' תקנ"א סעי' א'.

ו שם.

ז וכ"פ הגרמ"פ זצ"ל, ארחות רבינו ח"ב דף קל"ו סעי' ג' וד', יחו"ד ח"ה סי' ל"ח, תשעה באב שחל ביום א'

Sitting on a chair is still permitted until Maariv, because it is only a minhag^ן.

When one leaves shul, one should not say any greeting e.g. גוט וואך etc.^ט

LIGHTING CANDLES ON MOTZOEI SHABBOS

Some have the minhag to light candles every Motzoei Shabbos, however, tonight they do not light one⁷.

FOLDING TALLIS

Most Poskim are of the opinion that one is permitted to fold his Shabbos Tallis as one does every week on Motzoei Shabbos after Kinnos^נ. Other Poskim disagree and state that one should wait until Sunday after Chatzos^ט.

WASHING DISHES

One is permitted to clean off the table after nightfall and put the dishes from Shabbos into a basin full of water to soak^ט. Nevertheless, one should wait until Sunday after Chatzos to wash the dishes^ט. However, if one is afraid of insects (e.g. in a bungalow), then one may wash the dishes on Motzoei Shabbos^ט. If one placed the dishes into the dish washer, the dish washer may be

(רש"י) סעי' ל"ד, ט' באב שחל בשבת (כהן) פ"ז סעי' ב', הגרשז"א זצ"ל הובא בששכ"ל פ' כ"ח ס"ק קע"ט (הלי שלמה פ' ט"ו ס"ק ט"ו), דברי ישראל ח"א בהערות א"ח סי' תקנ"א ס"ק ד', רבבות אפרים ח"א סו"ס שע"ח וח"ג סי' שני"ו. ועי' זה השלחן ח"ב א"ח סי' תקנ"ט, מו"ז ח"ז סי' רנ"ו, שבה"ל ח"ז סי' ע"ז.

ח ארחות רבינו ח"ב דף קל"ז סעי' ד', תשעה באב שחל ביום א' (רש"י) סעי' ל"ח.

ט ע"פ שו"ע סי' תקנ"ד סעי' כ', גשה"ח פ' כ"א ס"ז, ט"ב שחל ביום א' (רש"י) סעי' נ"ו.

י ט"ב שחל ביום א' (רש"י) דף ס"א סעי' נ"ה.

יא וכ"פ הגר"ח שליט"א הובא בשאלת רב ח"ב פ' ל"ג אות ל"ה (דף שע"ב), בעל שבה"ל זצ"ל מבית לוי ח' י"ג דף נ"ג סעי' ו' משום שאין זה נקרא מלאכה.

יב לוח דבר ביומו בשם האדמו"ר מבעלז זצ"ל.

יג כיון שאין זה מלאכה. וכ"פ בשמלת בנימין (האמבורג) סי' ב'. ועי' מעין אומר ח"ג פ"ד סי' ז' שהביא מהגרע"י זצ"ל שמותר לשטוף את הכלים בשבת, וזה חידוש כיון שא"צ הכלים בשבת ולמה אינו אסור משום הכנה.

יד מקו"ח סי' תקנ"ד סעי' כ"ב, שמלת בנימין ס"ב, הגריש"א זצ"ל באשרי האיש דף תפ"א סעי' ד', אור לציון ח"ג פ' כ"ט סעי' י"ד, הגר"ח שליט"א הובא בס' מישרים אהבוך דף ר"ה ושי"ט (שאלת רב ח"ב פ' ל"ג אות ל"ו), מבית לוי ח' י"ג דף נ"ג סעי' ו', ט"ב שחל ביום א' (רש"י) ס"ק פ', הלי אבן ישראל בהמ"צ דף שע"ד סעי' ז', ועי' מחזה אליהו סי' פ"ז, וכ"ע פתחי תשובה (איסערלין) סו"ס תקנ"ד.

טו עי' פתחי תשובה סי' תקנ"ד ס"ק כ"א.

turned on, on Motzoei Shabbos^ט.

When washing dishes, one is not required to wear gloves^נ. However, some are stringent and require one to wear gloves^נ.

טז כנ"ל שאין זה מלאכה, וכ"פ הגרש"ק שליט"א בקובץ הלכות פי י"ט סעי' ג', מגלת ספר א"ח סי' ל"ט.
יז משום שאין זה רחיצה של תענוג, ועי' מ"ב סי' תקנ"ד ס"ק י"ט. וכ"פ מו"ר הגר"ט גאלדשטיין זצ"ל. הגרש"א
זצ"ל הובא באשרי האיש ח"ג פי ע"א סעי' ד', הגרש"ק שליט"א בקובץ הלכות בהמ"צ פי י"ח סעי' ח' וט', וכ"פ
הגר"ק שליט"א הובא בהליכות חיים ח"א סי' שס"ה (ושאלת רב דף שע"ב סעי' ל"ו), אור לציון ח"ג פי כ"ט
סעי' י"ד.

יח מחזה אליהו סי' פ"ז ס"ק ה' (שפסק שצריך כפפות וזה צ"ע משום שאינו לתענוג), מגלת ספר א"ח סי' ל"ט.

MOTZOEI TISHA B'AV (SUNDAY EVENING)

After Maariv, the gabei should announce that everyone should remember when they get home to recite Havdalah before they eat^א.

After the fast is over, one is not permitted to eat until after reciting Havdalah^ב. If one made a mistake and began to eat, he should stop and recite Havdalah^ג.

HAVDALAH (SUNDAY EVENING)

Some have the custom to change into regular shoes prior to Havdalah^ד.

When reciting Havdalah, one starts from the bracha on wine or beer (or other מדינה), followed by the bracha *הנה קל ישועתי*^ה. The piyut of *הנה קל ישועתי* is omitted. The bracha of *בורא מאורי האש* is omitted since it is pertinent only at the end of Shabbos, when fire was created^ו. Even one who forgot to say this bracha on Motzoei Shabbos does not recite it now^ז. The bracha on fragrant spices is also omitted (see Chapter 7, Overview).

Even if one will eat bread immediately after reciting Havdalah, one should recite Havdalah and the bracha of *Al Hagefen* (or *Borei Nefashos*) before washing for bread^ח. The bread should be brought to the table after Havdalah is recited. If the bread was put on the table before Havdalah, it should be covered during Havdalah^ט.

WHICH BEVERAGE SHOULD BE USED FOR HAVDALAH

There is a dispute among the Poskim as to what type of beverage should be used for Havdalah on Motzoei Tisha B'Av. Some Poskim are of the opinion that wine should be used and given to a child to drink^א. Most Poskim are of the opinion that one may use wine and drink the wine

א מקו"ח סי' תקנ"ו, לב חיים ח"ב סי' קנ"ט.

ב חוץ ממים, ע' שו"ע סי' רצ"ט סעי' א' כיון שלא הבדיל במוצ"ש על הכוס צריך להבדיל במוצאי תענית על הכוס, ואכמ"ל בכל השיטות בזה ע' ט' באב שחל בשבת (כהן) פ"י סעי' ד' שהביא בטו"ד הדעות בזה.

ג כנ"ל, וכ"ע ברמ"א סי' רע"א סעי' ה'.

ד מהר"ש סי' תי"ג הובא בט"ב שחל בשבת (כהן) פ"י ס"ק כ'.

ה שו"ע סי' תקנ"ו סעי' א'. ע' מט"א סי' תרכ"ד סעי' ה', קצה המטה סי' תר"א ס"ק ו', קש"ע סי' קל"ג סעי' כ"ח, דברי מלכאל ח"ו ס"ט, לקוטי מהרי"ח הבדלה, ולא כפמ"ג סי' תצ"א במ"ז ס"ק א'.

ו שאין זמנה רק במוצ"ש, מט"א סי' תרכ"ד סעי' ה' וסי' תר"א סעי' ו', קצה המטה שם, דברי מלכאל שם, ששכח"ל פ' ס"ב סעי' מ"ד.

ז מ"ב סי' תקנ"ו ס"ק ד'.

ח מ"ב סי' רצ"ט ס"ק כ"ט, וע"ש שאם שכח יכוון בבהמ"ז לפטור גם את היין.

ט שו"ע סי' רצ"ט סעי' ט', ט"ז שם.

י מנהגות וורמייזא ס' קכ"ב (ובהגו' חות יאיר כתב שאם אין תינוק שריק ליה לטעום מעט ולבלוע שלא תהיה

himself⁸⁹. Other Poskim disagree and are of the opinion that one should use a beverage of the land (e.g. beer, coffee, tea, 100% pure orange juice or apple juice, soda) instead of wine⁹⁰.

WOMEN

A woman may not eat, even after the fast ends, until she hears Havdalah, preferably from a man. If she just needs to drink water or tea/coffee without milk, then she may do so prior to hearing Havdalah⁹¹. If her husband is delayed and has not returned from shul, if possible, she should not recite Havdalah for herself but rather hear it from a neighbor⁹². If this is not possible, then she may recite Havdalah herself⁹³, and if that is too difficult, she may eat a small snack until she hears Havdalah⁹⁴.

KIDDUSH LEVANAH

Many have the minhag not to recite Kiddush Levanah during the Nine Days, because one should recite it only when one is in a joyous mood. Some Poskim⁹⁵ are of the opinion that it should not

ח"ו ברכה לבטלה ומ"מ א"צ רביעית. ותמוה לי כיון שאם אין תינוק למה אינו מבדיל על חמר מדינה), א"ר ס"ק ד', פמ"ג א"א ס"ק ב', כה"ח אות ז', לוח השנה מהגרמ"ט. ועי' תורת חיים שמפרש שבסי' תקנ"ח במ"א מבואר דלילה זה קיל מר"ח. ולפי"ז א"צ תינוק אפי' יש לו תינוק אצלו וכ"כ הדגו"מ.

יא הדגו"מ סי' תקנ"ו דייק מדברי מהרי"ל שכתב כשהחשיך בירך בפה"ג והבדיל ומשמע שמותר להבדיל על יין וכן מותר לשתות בעצמו וא"צ ליתן לתינוק, ואף שבסי' תקנ"א סעי' י' כתב הרמ"א שאם יש תינוק יתן לתינוק מ"מ מוצאי ט"ב קל כמ"ש המ"א ר"ס תקנ"ח, ומ"ב ס"ק ד' ושעה"צ ס"ק ז'. ועי' דברי מלכאל ח"ו ס"ט שפסק שלא ישתה את כל הרביעית כי מה ששותה היין בשביל מצות הבדלה אין בזה משום שמחה אבל כשותה יותר מהחובב הרי זה עושה מדעתו ולא מצד מצות הבדלה. תוס' חיים כלל קל"ו ס"ק י"א, לב חיים ח"ב סי' קנ"ט, רבבות אפרים ח"ג סי' שע"א, שרגא המאיר ח"ב סי' נ"א ד"ה וליכא, הגרשז"א זצ"ל הובא בשלמי מועד פרק צ' דף תפ"ה, שבה"ל ח"ו סי' ע', וכ"פ הגרמ"א פריינד זצ"ל הובא במרא דשמעתתא סעי' רי"ב, ה"ל אבן ישראל בהמ"צ דף ש"פ סעי' כ"ב. ועי' לקט יושר דף ק"י.

יב ערה"ש סעי' ב' שיין אסור במוצאי ט"ב אפי' בנדחה ע"כ לא יבדיל על יין אלא על שאר משקה, וכ"פ מו"ר הגר"ט גאלדשטיין זצ"ל, וכן הוי מנהג באבוב.

יג שבה"ל ח"ח סי' קכ"ט, ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) סעי' ע'.

יד מנח"י ח"ח סי' נ"א (ועי' מנחת דבשי ח"ב סי' ק"ז וק"ח), ועי' ט' באב שחל בשבת (כהן) פ"י ס"ק י"א שכ"פ הגר"י זילברשטיין שליט"א.

טו שבה"ל ח"ד סי' נ"ד ס"ק ז', ה"ל שלמה פ' ט"ז סעי' ח', ה"ל והנהגות מהגרשז"א זצ"ל דף כ'.

טז ט' באב שחל בשבת (כהן) פ"י ס"ק י"א, ט"ב שחל ביום א' (רש"ד) סעי' ע', ועי' מנח"י ח"ח סי' נ"א שנשאר בצ"ע.

יז רמ"א סי' תכ"ו סעי' ב' (ומש"כ בסי' תקנ"א סעי' ח' עי' ט"ז ס"ק ח'), יוסף אומץ סי' תע"א, נוהג כצאן יוסף דף

be recited even on Motzoei Tisha B'Av but rather on the following night, because we are still in mourning. This had been the minhag in some communities^נ.

However, most Poskim permit one to recite Kiddush Levanah on Motzoei Tisha B'Av^ט.

Preferably, one should eat something and put on shoes prior to reciting Kiddush Levanah, and some even wash netilas yadayim beforehand^פ. Indeed, in some communities, after Maariv everyone first goes home to eat, and, at a set time, they return to say Kiddush Levanah together. If this will cause undue hardship and one will not be able to recite it later with a minyan, then one should recite it after Maariv even though he is still fasting^צ.

Some communities have the custom to recite Kiddush Levanah during the Nine Days in order to perform this mitzvah as soon as possible and avoid the risk of missing the opportunity to recite it due to the weather^כ.

רכ"ח, וע' ס' החיים ס' תכ"ו.

יח נוהג כצאן יוסף דיני ט"ב דף רנ"א ס"ק ט"ו, וע' בירור הלכה מהד"ד ס' תכ"ו. וכ"ה מנהג בעלז.

יטמהרי"ל הל' ט"ב (ע' שכנה"ג ס' תקנ"א סעי' י"ב), שבות יעקב ח"ב ס' י"א וח"ג ס' ל"ב, פמ"ג ס' תקנ"ד א"א ס"ק א', ברכ"י ס' תקנ"ט ס"ק ח', א"ר ס' תכ"ו ס"ק ט"ז וס' תקנ"א ס"ק מ"ו, חיי"א כלל ק"י סעי' ט"ו, קשי"ע ס' קכ"ד סעי' י"ט, בא"ח פ' דברים סעי' כ"ח, רב פעלים ח"ב א"ח ס' ל"ח, מנהגי חת"ס פ' י"ג סעי' י"ט, ישכיל עבדי ח"ח א"ח ס' ל"ח, מ"ב ס' תכ"ו ס"ק י"א, כה"ח ס' תכ"ו אות כ"ט. וע' באה"ט ס' תכ"ו שכתב שהארי"י ז"ל היה מקדש הלבנה במוצאי ט"ב. וע' תשו' והנהגות ח"א סו"ס ר"ו שריקוד מותר אע"פ שיש איסור אכילת בשר ויין כיון שהריקוד למצוה ע"כ הוי כעין סעודת מצוה.

כ פמ"ג א"א ס' תקנ"ד ס"ק א', מ"ב ס' תכ"ו ס"ק י"א, שעה"צ ס"ק ט', שע"ת ס' תקנ"ט ס"ק ג', ס' החיים ס' תכ"ו, רבבות אפרים א"ח ח"ב ס' קנ"ה ס"ק כ"ג וס' קס"ד ס"ק י"א, תשו' והנהגות ח"א ס"ו, ארחות רבינו ח"ב דף קל"ט, באה"ט ס"ק ד', א"ר ס"ק ט"ז. וע' חיי"א כלל ק"י סעי' ט"ו ושבות יעקב ח"ב ס' י"א. וע' ט' באב שחל בשבת (כהן) פ"י ס"ק כ' שאם לובש נעלי גומי או בד מכובדים א"צ לנעול דוקא של עור. וכ"פ הגר"י קמנצקי זצ"ל הובא באמת ליעקב ס' תכ"ו.

כא א"ר ס' תכ"ו ס"ק ט"ז, שעה"צ ס"ק ט"ו.

כב מהר"י ברונא ס' י"ד, ערוה"ש ס' תקנ"א סעי' כ"ב, מעשה רב ס"ק קנ"ט, וכ"פ הגר"ש אלישיב זצ"ל הובא באשרי האיש דף תפ"ח סעי' ל"ז, והגרשז"א זצ"ל הובא בהל' שלמה ח"א תפילה פ' ט"ו סעי' י' ובארה"ל ס"ק כ"ב ושלמי מועד פרק צ' דף תפ"ז, הל' אבן ישראל בהמ"צ דף שמ"ז סעי' י"א.

ואם מקדש הלבנה קודם ט"ב ואפי' בשבוע שחל בו ט"ב, ע' ישכיל עבדי ח"ח ס' ל"ח ענף ד' שמותר לשיר הזמר טובים מאורות אבל לא לעשות רקידה, כי מצד הדין מותר לשיר בפה בטי' ימים אבל לא לרקוד. וע' אשרי האיש (וס' קידוש לבנה דף קל"א סעי' ב') שהגר"ש זצ"ל פסק ג"כ שמותר ואף לצאת במחול של מצוה כנהוג

RESTRICTIONS ON MOTZOEI TISHA B'AV - SUNDAY EVENING, THE ELEVENTH OF AV

When Tisha B'Av falls out on Shabbos and is postponed until Sunday (the Tenth of Av), eating meat and drinking wine is prohibited on Sunday night because of the mourning of the day¹² (except wine for Havdalah which is permitted), but is permitted on Monday morning (the Eleventh of Av). If there is a Seudas Mitzvah at night (e.g. Bris, Bar Mitzvah, Siyum), then everyone may eat meat and drink wine¹³. Bathing, washing clothing, taking haircuts¹⁴, wearing freshly laundered clothing, shaving, sewing, and reciting the bracha of *Shehecheyanu* are permitted immediately after the fast¹⁵.

אחר קידוש לבנה דאין זה נחשב ריקוד ומחול כ"כ ועוד דלצורך מצוה מותר. וכ"פ הגר"ח"ק שליט"א הובא במועדי חיים סי' ש"ו שזמר וריקוד הנהוג מותר וכ"פ ה"ל אבן ישראל בהמ"צ דף שמ"ז, משנה ה"ל ח' י"א סי' תמ"ג, אבל ע' בשלמי מועד דף תפ"ו (ה"ל שלמה ח"א פ' ט"ו אות כ"ב דף קפ"ו) שהגרשז"א זצ"ל היה נוהג לקדש אחר ג' ימים ובקידוש לבנה ב"י ימים אין מזמרים טובים מאורות וכ"ש שאין יוצאים במחול וריקוד וכ"פ בתשו' והנהגות ח"א סי' ר"ו דריקוד אסור.

כג מהרי"ל סי' קכ"ה ותשו' מהרש"ל סי' צ"ב (וע' יש"ש ספ"ה דחולין) הובא בב"י סי' תקנ"ח, מט"מ סוף ה"ל ט"ב, רמ"א סי' תקנ"ח סעי' א', לבוש סעי' א', ב"ח, מנהגות וורמייזא, מ"א ס"ק ג', א"ר ס"ק ד', יעב"ץ, כה"ח אות ט"ז, חיי"א כלל קל"ו סעי' ח', קש"ע סי' קכ"ה סעי' ז', נוהג כצאן יוסף דף רנ"א. וע' אג"מ א"ח ח"ג סי' פ"ח שטעם שאין אוכלין בשר בלילה אפי' בנדחה משום דהוי כאונן שמתו מוטל לפניו שאסור בבשר ויין וה"ה בנד"ד שהתאבלו היום על החורבן ולכן גם בלילה שלאחריו אין אוכלין דהוי עדיין כמתו מוטל לפניו. ומנהג ספרדים להקל, פרי"ח וע"ש שהשיג על הרמ"א שאין טעם כלל לאסור בשר ויין בלילה אחר התענית, ברכ"י ס"ק ב', יפה ללב ח"ו סי' תקנ"ח סעי' א', מועד לכל חי סי' י' סעי' צ"ב, כה"ח אות י"ט, אור לציון ח"ג פ' כ"ט סי' כ"ו.

כד עיין לעיל לענין מוצאי ט"ב שאינו נדחה וה"ה לכאן, וכ"פ בפירוש בחזון עובדיה ד' תעניות דף תט"ו. כה זרע אמת ח"א סי' פ"ב, שע"ת ס"ק ד', מח"ב ס"ק ה', מ"ב ס"ק ד', כה"ח אות ט"ו, ה"ל שלמה פ' ט"ו סעי' י"ז וס"ק כ"ח (דלא כלוח א"י שפסק שאסור עד הבוקר), שבה"ל ח"ו סי' ע' ס"ק ט' (ומבית לוי ח' י"ג דף נ"ו סעי' ד'), בית יהודה ח"ב סי' פ', עקרי הד"ט סי' כ"ב ס"ק ד', בירור הלכה, רבבות אפרים ח"ג דף רצ"ז, ה"ל אבן ישראל ח"ט סי' תקנ"ח (ה"ל אבן ישראל בהמ"צ דף ש"פ סעי' כ"ג).

כו יפה ללב ח"ו סי' תקנ"ח סעי' א', ארחות חיים ס"ק ג', התעוררות תשו' ח"ג סי' כ"א ס"ק א', דע"ת סי' תקנ"ח סעי' א', תשו' מהרש"ם ח"ד סי' קמ"ח בשם א"א בוטשאטש, מ"ב ס"ק ד', כה"ח אות כ', דברי ישראל ח"ב סי' קי"ז, ששכה"ל פ' ס"ב סעי' מ"ט, שבה"ל ח"ו סי' ע' ס"ק י', וכ"פ הגר"ש זצ"ל הובא בה"ל ומנהגי בהמ"צ פ"י סעי' ח', ה"ל אבן ישראל בהמ"צ דף ש"פ, רבבות אפרים ח"ב סי' קנ"ה ס"ק ט"ז.

There is a dispute among the Poskim whether music is permissible. Some Poskim are of the opinion that it is in the same category as wine and meat and is only permissible beginning Monday morning¹⁷. Others are of the opinion that one may be lenient and permit music Sunday evening¹⁸.

כז קיצור הל' בהמ"צ דף ל"ב, ושמעתי מהמחבר הגר"ש איידר זצ"ל הטעם שסבר שאסור הוי מטעם שמחה ודומה לטעם שלא יאכל בשר ויין. וע' לוח א"י להגר"מ"ט שפסק להחמיר בלילה וכ"פ שבט הקהתי ח"ד סי' קנ"ג שנכון להחמיר בלילה אף שמדינא אין איסור. וע' הל' ומנהגי בהמ"צ פ"י סעי' ז' שהביא שכ"פ הגריש"א זצ"ל מטעם דכלי זמר לא גרע מבשר ויין וחמירי שאוסרים כל בהמ"צ. וכ"פ הר"י בעלסקי שליט"א.

כח פמ"ג סי' תקנ"ח מ"ז ס"ק א', שעה"צ סי' תקנ"ח ס"ק ד' בשם הפמ"ג, וכ"פ מו"ר הגר"ט גאלדשטיין זצ"ל, וכן שמעתי מהגר"ד כהן שליט"א, מבית לוי ח' י"ג דף מ"ז ס"ק ב' ודף נ"ו סעי' ד', דברי דוד ח"א סי' ל"ב. וכ"פ נטעי גבראל פ' צ"ו סעי' ט"ו.